

**YOL AYRIMINI DERİNLEŞTİREN SÜREÇTE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE
MEYDANA GELEN GELİŞMELER (19 MART 1945- 7 KASIM 1945)**

Dr. Öğr. Üye. Gürbüz ARSLAN*

ÖZ

Millî Mücadele döneminde temelleri atılan ve gelişen Türk-Sovyet ilişkileri, Montreux Konferansı'ndan itibaren Boğazların ortak savunulması gibi eski Çarlık Rusya'sının klasikleşmiş bir talebini ortaya koymasıyla birlikte yol ayrımına girmiştir. İlişkilerdeki yol ayrımı, yapılan girişimlere rağmen bir türlü düzeltilememiş ve II. Dünya Savaşı yıllarında da artarak devam etmiştir. Böyle bir dönemde İngiltere, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilebileceği konusunda açık kapı bırakınca, Sovyet uzmanları konuyla alakalı hazırladıkları raporlarda, yapılacak değişikliğin Boğazların Türkiye ve SSCB tarafından birlikte yönetilmesine imkân verecek mahiyette olması ve Türkiye'nin bunu isteyerek onaylaması halinde iyi sonuçlar verebileceği üzerinde durmuştur. Sovyet yönetimi, bu yönde geliştirilen strateji kapsamında, 19 Mart 1945 tarihinde, süresi 7 Kasım 1945'te dolacak olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini bildirmiştir. Türkiye yeni bir antlaşma için masaya oturduğu zaman da antlaşmanın bedeli olarak Boğazlarda üs, Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik ve toprak iadesi gibi taleplerini ortaya koymuştur. Bu durum, ikili ilişkilerde yol ayrımını derinleştiren süreci de beraberinde getirmiştir. Zira bu dönemde Türkiye, Sovyet taleplerinin engellenmesi hususunda özellikle ABD'nin desteğini almak için yoğun bir uğraş vermiş ve SSCB'den giderek uzaklaşmıştır.

Çalışmanın amacı, Sovyet yönetiminin Boğazların Türkiye ile birlikte yönetilmesine yönelik geliştirdiği strateji dâhilinde izlediği politikayı ve bu politika sırasında toprak iadesi gibi bir talebi nasıl gündeme getirdiğini ortaya koymaktır. Sovyetlerin bu yolda attığı adımların Türkiye-SSCB ilişkilerindeki yol ayrımını derinleştirdiğine ve uzun süre tamir edilemeyecek bir tahribata yol açtığına dikkati çekmektir. Çalışma, bu süreci ağırlıklı olarak birincil kaynak olarak kabul edilen ABD Dışişleri diplomatik vesikaları, TC Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanmış resmî belgeler, hatıratlar ve süreli yayınlar ışığında irdelemesi açısından farklı bir özgünlüğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Sovyet ilişkileri, Türk Dış Politikası, Saldırmazlık Paketi, Boğazlar, Kars-Ardahan.

**DEVELOPMENTS IN TURKISH-SOVIET RELATIONS IN THE PROCESS THAT
DEEPENED THE SEPARATION OF THE ROAD (19 MARCH 1945 - 7 NOVEMBER
1945)**

ABSTRACT

The Turkish-Soviet relations, whose foundations were laid and developed during the period of the National Struggle, entered the crossroads after the Montreux Conference put forward a classic demand of the old Tsarist Russia, such as the joint defense of the Straits. The road separation in relations could not be corrected despite the attempts made and II. It continued increasingly during the World War. Such a period in the UK, open doors leave off in the Montreux Convention can be changed in the report prepared by the relevant Soviet experts in the subject, the changes of the Strait will be held to permit managed jointly by Turkey and the

* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, arslan-gurbuz@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-9973-8755

USSR to be in nature and Turkey stand on can give good results if approved it willingly. Within the scope of the strategy developed in this direction, the Soviet administration declared on 19 March 1945 that the 1925 Turkish-Soviet Friendship and Non-Aggression Treaty, which expired on 7 November 1945, would not be renewed. Turkey in the Straits as the price of the treaty when it sits on the table for a new treaty base, such as the Montreux Convention has revealed the changes in demand and land restitution. This situation brought along the process that deepened the separation in bilateral relations. Because this period in Turkey, especially in the prevention aspects of the Soviet demand gave an intense struggle to get the support of the US and is increasingly estranged from the USSR.

The aim of the study is to put forth how the policy of the Soviet Union, including the strategies developed for straits to be managed along with Turkey, and how in such a policy, issues such as the return of lands are brought up. Soviet of the USSR-Turkey relations in ways that deepen the separation of the steps taken in this way for a long time and has caused irreparable destruction to attract attention. The study has a different originality in terms of examining this process in the light of US foreign affairs diplomatic documents, which are accepted as the primary source, official documents, memoirs and periodicals published by the Turkish Ministry of Foreign Affairs.

Keywords: Turkish-Soviet Relations, Turkish Foreign Policy, Non-Aggression Pact, Straits, Kars-Ardahan.

Giriş

3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest Litovsk Antlaşması'yla yakınlaşma sürecine giren Türk-Sovyet münasebetleri, Moskova yönetiminin Brest Litovsk Antlaşması'ndaki taahhüdüne rağmen Doğu Anadolu'daki Ermeni çetelerini dağıtmaması, Osmanlı kuvvetlerinin de 1877-1878 sınırlarına vardıktan sonra ilerlemeye devam etmesi nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Bakü'nün Azerbaycan ve Osmanlı kuvvetleri tarafından Ermenilerden geri alınması ve Sovyet notasına rağmen Moskova yönetimine teslim edilmemesi ise Sovyetlerin Brest Litovsk Antlaşması'nı iptal etmesine neden olmuştur (Bilge, 1992: 21-24).

Böylece duraklama sürecine giren Türk-Sovyet ilişkileri, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte, her iki tarafın takip ettiği "düşmanımın düşmanı dostumdur" siyaseti ve fırsatlardan yararlanma politikası nedeniyle yeniden canlanmaya başlamıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa bir taraftan Sovyetler Birliği'nden askerî ve mali yardım almak, bir taraftan da İtilaf Devletleri'nin Bolşevik rejimi karşısında duyduğu endişeden istifade ederek İtilaf Devletleri'ni Türkiye'ye karşı daha anlayışlı hareket etmeye mecbur bırakmak niyetindedir (Gürün, 1991: 11). Buna karşılık Sovyetler Birliği ise Türkiye'deki Millî Mücadele hareketini Batılı emperyalist unsurların kendisine karşı yapacağı bir saldırıda tampon bölge olarak görmekte ve Müslüman halkların Emperyalizme karşı bir uyanışı olarak değerlendirmektedir. Millî Mücadele'nin sonunda da Türkiye'de komünist bir rejim meydana gelmesini arzu etmektedir (Gürsel, 1968: 182).

Bu yöndeki ilk temaslar, tarafların birbirlerini tanımak ve iş birliğinin boyutunu öğrenmek istemesi nedeniyle, resmî olmayan kişiler ya da kurullar aracılığıyla yürütülmüştür. Bu meyanda bir Sovyet heyeti, Havza'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek Anadolu hareketinin özellikleri ve yardım olasılıkları hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur (Sonyel, 1991: 83-84; Yerasimos 2000: 104; Bilge, 1992:

26). Ayrıca Bolşevik Doğu İşleri Şubesi'nin bir temsilcisi de Kara Vasıf Bey ile görüşmüştür (Cebesoy, 2000: 118-119). Aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa da gerek askeri Doktor Fuat Sabit Bey gerekse Halil Paşa vasıtasıyla Sovyet Hükümeti'nin Millî Mücadele'ye bakışını ve onlardan herhangi bir yardım gelip gelmeyeceğini öğrenmek istemiştir (Karabekir, C. I, 2000: 224; C. 2, 2000: 668).

Gayriresmî bir şekilde başlayan temaslar, Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Hükümeti'ne yazdığı mektup ile resmî bir kimliğe bürünmüştür. Çünkü Mustafa Kemal Paşa mektubunda, "Emperyalist Hükümetler aleyhine harekâtı ve bunların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhide mesai ve harekâtı kabul ediyoruz" demiştir (Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, 2006: 318). Yapılan bu çağrı, Sovyet Hükümeti tarafından olumlu karşılanmış ve Dışişleri Komiseri Çiçerin, 3 Haziran 1920 tarihli cevabında, her iki memleketi tehdit eden emperyalizme karşı birlikte mücadele edilmesi teklifinin kabul edildiğini bildirilmiştir (Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. II, 1981: 160).

Artık resmî çerçevede ilerleyen Türk-Sovyet ilişkileri, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan ve Sovyetlerin Büyük Millet Meclisi'ni ve onun seçtiği hükümeti Türkiye'nin yasal hükümeti olarak gördüğünü ilan ettiği Dostluk Antlaşması'yla da hukuki bir statüye kavuşmuştur (Soysal, 2000: 27-38). Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında imzalanan 13 Ekim tarihli Kars Antlaşması ise Türkiye ve Sovyetler arasındaki dostluğun temellerinin daha da güçlenmesini sağlamıştır (Potskhveriya, 1996: 1082).

Söz konusu dostluk, Türkiye ve SSCB'den birisine saldırısı olması durumunda diğerinin tarafsız kalacağını, taraf devletlerin ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınacağını, ittifak ya da siyasal nitelikte hiçbir anlaşmaya katılmayacağını öngören 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasıyla daha da pekişmiştir (Gökçen, 2007: 123-126). Bu çerçevede iki ülke arasındaki sınır konusuyla ilgili sorunlar ortadan kaldırılmış (Gürün, 1991: 118), Türkiye ve SSCB ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması'nı imzalanmış ve dış politikada birlikte hareket etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, SSCB'nin önerisi üzerine Milletler Cemiyeti (MC) Silahsızlanma Konferansı'na davet edilmiştir. Ankara ve Moskova savaşın milli siyaset aracı olarak kullanılmamasını öngören Briand-Kellog Paketi'ne birlikte üye olmuştur. Ayrıca Türkiye aynı amaç doğrultusunda SSCB tarafından hazırlanan ve Litvinov Paketi diye adlandırılan protokolü de 1 Nisan 1929 tarihinde imzalamıştır (Bilge, 1992: 104-111).

Dayanışma ve karşılıklı iş birliği şeklinde ilerleyen Türk-Sovyet dostluğu, Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Karahan'ın 1929 yılında ve Sovyet Hariciye Komiseri Litvinov'un da 1931 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerle güçlenerek devam etmiştir. Çünkü Karahan'ın seyahatinde, Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresi iki yıl, Litvinov'un seyahatinde de beş yıl daha uzatılmıştır (Tacibayev, 2004: 74-81). Yine İsmet Paşa'nın 1932 yılında gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde, Sovyetlerin, Türkiye'nin MC'ye üyelik ve Balkanlarda yapmayı düşündüğü pakt hakkındaki endişeleri giderilmiştir. Ayrıca SSCB'den Türk sanayisini güçlendirmek için

16 milyon liralık, 20 sene vadeli ve faizsiz bir kredi temin edilmiştir (İnönü, 1987: 243-253).

1933 yılında toplanan Silahsızlanma Konferansı'nda SSCB, Türkiye'nin Boğazları silahtan tecrit eden Lozan Boğazlar Antlaşması'nın hükümlerinin değiştirilmesi hususundaki teklifini desteklemiştir (Aliyev, 1996: 1237). 1934 yılında ise Türkiye'nin uzun zamandır istediği ve bu yönde çaba gösterdiği SSCB'nin MC'ye üyeliği gerçekleşmiş ve böylece iki ülke aynı teşkilat içerisinde yer almıştır. Olumlu yönde ilerleyen münasebetlerin etkisiyle Türkiye ve SSCB arasında, 7 Kasım 1935 tarihinde, Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın on yıl süreyle uzatılmasını öngören yeni bir protokol imzalanmıştır (Gönlübol ve Sar, 1997: 112). Lâkin Türk-Sovyet ilişkilerindeki dayanışma ve iş birliği, 1936 yılından itibaren yerini güvensizliğe bırakınca iki ülkenin yolları ayrılmaya başlamıştır.

1. Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımının Başlaması

Almanya'nın Versay Barış Antlaşması'nı bozması, İtalya'nın da Habeşistan'ı işgal etmesi üzerine Boğazların durumunu yeniden ele almak için 22 Haziran 1936'da toplanan Montreux Konferansı, Türkiye'nin Boğazlarda egemenliği üzerine almasıyla sonuçlanmıştır. SSCB, bu sözleşmeyle 15 bin tondan yüksek tonajda harp gemilerini Boğazlardan geçirme hakkı gibi bazı avantajlara sahip olsa da Boğazların Türkiye ile birlikte savunulması yönündeki talebi kabul görmemiştir. Bunun yanı sıra Sovyetler, Karadeniz ülkelerine ait savaş gemilerinin hiçbir kısıtlama olmadan Boğazlardan serbestçe geçmesi gibi konularda arzulanmış olduğu ayrıcalıkları elde edememiş ve Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını sağlayamamıştır (BCA, 30-10-00-00/101-625-13; Erkin, 1968: 73-74, 100-121).

Nihayetinde Montreux Konferansı'nda istediği ayrılacakları elde edemeyen SSCB, konferanstan hemen sonra Türkiye ile Boğazların müdafaasına yönelik bir ittifak antlaşması yapmak için harekete geçmiştir. Lakin bu girişim ilk etapta Sovyetlerin yapılması düşünülen ittifak antlaşmasını Boğazlarla sınırlandırmak istemesi, daha sonra da Türkiye'nin taşıdığı kaygılar nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Çünkü Türkiye, Akdeniz devletlerinin Türk-Sovyet ittifakına cephe alabileceğini düşünmüş, ittifakın Montreux Sözleşmesi'nde değişikliğe yol açabileceğinden endişe etmiştir. Ayrıca Türk-Sovyet ittifakı konusunda görüşüne başvurulmuş İngiltere de böyle bir antlaşmanın, Montreux Sözleşmesi'ni geçersiz hale getireceğini ve bu nedenle yararlı olmayacağını bildirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973a: 133-140).

Türk-Sovyet ittifakı konusunda İngilizlerin tutumu ile Türkiye'nin Sovyetlere cevabının benzerliği, Türkiye ile SSCB arasında soğukluğa sebep olmuştur. Çünkü İngiltere'nin Türk-Sovyet ittifakına yönelik görüşlerinden haberdar olan Sovyetler, Türkiye'nin ittifakı İngilizlerin rızası olmadığı için yapmadığını ileri sürmüş ve bunun kendilerinde büyük bir hayal kırıklığı yarattığını ifade etmiştir. Türkiye'nin antlaşmanın İngilizlerin nasihatı üzerine yapılmadığını ileri sürmesi ise Sovyetler tarafından inandırıcı bulunmamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973a: 141, 148-149). Bu suretle ikili ilişkilerde itimat ve samimiyetin sorgulandığı bir sürece girilmiştir.

Üstelik Tefvik Rüştü Aras ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın, 13 Temmuz 1937'de Moskova'ya yaptığı ve basın tarafından "İki memleket arasında uzun süredir

devam eden dostluğun yeni bir tezahürü” şeklinde gösterilen ziyaret (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1937: 3) de aradaki soğukluğu giderememiştir. Almanya ile İtalya'nın yayılcı politikalarının gündeme geldiği ziyarette Türk heyeti, Moskova'da iyi karşılanmamış ve Stalin tarafından da kabul edilmemiştir (Gürün, 1991: 170).

İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de yaşanan denizaltı saldırıları nedeniyle kaybolan güvenliği yeniden sağlamak için 10 Eylül 1937'de düzenlediği Nyon Konferansı, Türk-Sovyet ilişkilerindeki ayrılığın başka bir göstergesi olmuştur. Zira Türkiye, hazırlanan plan çerçevesinde kendisine sunulan “Ege bölgesinin kuzeyinin SSCB ile birlikte kontrol edilmesi” teklifini kabul etmemiş; Sovyet donanması ile Akdeniz'de iş birliği yapmanın, İtalya ile bir çatışma çıkması halinde Türkiye'nin de SSCB'nin yanında savaşa sürüklenmesine yol açacağını düşünmüştür. Bu nedenle Türkiye, Akdeniz'de güvenliğin İngiltere ve Fransa tarafından sağlanması, ihtiyaç halinde kendisinin de İngiltere ve Fransa'ya yardım etmesini kabul etmiştir (Gürün, 1991:173-174). Nitekim Türkiye'nin aldığı bu karar, Sovyetler tarafından hoş karşılanmamış ve iki ülke ilişkilerindeki yol ayrımı devam etmiştir.

1937 yılını bu şekilde tamamlayan Türk-Sovyet ilişkilerinde, 1938 yılında önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'na sürüklendiği 1939 yılında ise SSCB ile Türkiye arasında karşılıklı yardım paktı yapılması söz konusu olmuştur. SSCB'nin teklifi üzerine Nisan 1939'da başlayan görüşmeler, Sovyetlerin Batılı devletler ile yürüttüğü müzakerelerin vardığı sonuçları görmek için Türkiye ile temaslarına ara vermesi gibi nedenlerden dolayı yavaş ilerlemiş ve müzakerelerin başlaması Eylül ayını bulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973a: 217; Erkin, 1968: 135-140). Bu süre zarfında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bir bildiri imzalayarak bu ülkelerle ittifak antlaşması yapacağını duyurmuş (Gönlübol ve Sander, 1996: 139), SSCB ise İngiltere ve Fransa ile yürüttüğü ittifak görüşmelerinin çıkmaza girmesi üzerine Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamıştır (Bilge, 1992: 133). 1 Eylül 1939 tarihinde de Almanya'nın Polonya'ya taarruzuyla II. Dünya Savaşı başlamıştır.

Bu şartlar altında 25 Eylül 1939'da başlayan Türk-Sovyet ittifak görüşmelerinde, Türkiye imzaya hazır hale gelmiş olan Türk-İngiliz-Fransız ittifakı ile Türk-Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı noktası aramıştır (Aydın, 2009: 419). SSCB ise ilk olarak Montreux Sözleşmesi'ni kendi lehine değiştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Sovyet yönetimi ilk olarak Boğazların, Türkiye ve SSCB tarafından birlikte savunulmasını istemiş, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin her türlü savaş gemisinin Boğazlardan geçmek için sadece Türkiye'den değil, SSCB'den de izin alması gerektiğini belirtmiştir. Sovyet yönetimi ikinci olarak İngiltere ve Fransa'nın, SSCB ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifak'ın geçersiz olması yönünde bir çalışma yürütmüştür. Türkiye bu isteklerden sadece İngiltere ve Fransa'nın, SSCB ile savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin savaşa katılmayacağı yönündeki talebi kabul etmiş ve diğer talepleri kabule yanaşmamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973a: 228-229). Nihayetinde her iki ülkenin kendi görüşünde ısrar etmesi sonucu karşılıklı yardım paktının yapılamaması, iki ülke ilişkilerinde karşılıklı güvensizliğin söz konusu olduğu yeni bir süreci başlatmıştır.

Söz konusu süreçte, Türkiye'nin 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalaması, iki ülkenin yollarının iyice ayrılmasına neden olmuştur. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alan bir Türkiye ile Almanya'nın

yanında yer alan bir SSCB'nin ortak bir noktada buluşması zorlaşmıştır. Nitekim SSCB, İttifak Antlaşması'nın 2 numaralı protokolünde yer alan, "Türkiye'nin Sovyetlerle savaşa yol açabilecek hiçbir eyleme katılmayacağı" yönündeki maddenin, Türkiye'nin saldırgan emperyalist devletlerle bir yardım paketi imzaladığı gerçeğini değiştiremeyeceğini söylemiştir (Oran, 1970: 50). Molotov da İtalya'nın Moskova Büyükelçisi Rosso ile yaptığı görüşmede, İngiltere ve Fransa ile antlaşma imzalayan Türkiye'ye güveninin azaldığını dile getirmiştir (Hasanlı, 2011: 57).

Türkiye açısından da SSCB'nin Almanya ile nüfuz bölgelerini belirlemek için 1940 Kasım ayında yaptığı görüşmelerde, Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması ve Boğazlarda üs talebi (Hasanlı, 2011: 62-64) gibi isteklerde bulunması büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır (Gönlübol ve Sander, 1996: 154). Nitekim aradaki güvensizlik, Sovyet-Alman iş birliğinin sona ermesi ve Almanya'nın Balkanlara hâkim olması nedeniyle iki ülke arasında yeni bir saldırmazlık bildirisinin imzalanmasını gerekli kılmıştır. Çünkü her iki ülke, Almanya ile girişeceği mücadelede diğer tarafın kendisine saldırmayacağından emin olmak istemiştir. 25 Mart 1941 tarihli saldırmazlık bildirisi sayesinde düzelmeye giren Türk-Sovyet ilişkileri (Soysal, 2000: 634-636; Hasanlı, 2011: 67), Türkiye'nin 18 Haziran 1941'de Almanya ile karşılıklı dostluk antlaşması imzalaması nedeniyle tekrar gerilmiştir. Zira Sovyetler, bu antlaşmayı kendisine karşı yöneltilmiş düşmanca bir eylem olarak görmüş (Oran, 1970: 52) ve antlaşma sayesinde Almanya'nın SSCB'ye saldırı serbestliği kazandığını iddia etmiştir. Türkiye'nin Alman-Sovyet savaşında tarafsızlığını ilân etmesi de Sovyetlerin Türkiye'ye duyduğu kuşkuyu giderememiştir. Stalin, Kafkasya Cumhuriyetleri liderleriyle yaptığı toplantıda, "Cephe sizden uzaktır; fakat siz her bir halde tehlikeli bölgede bulunuyorsunuz. Biz Türkiye'nin tarafsız kalacağına güvenemeyiz" demiştir (BCA, 30-18-01-02 / 95-54-1; Hasanlı, 2011: 74).

Türkiye ise gerek Sovyet ve İngiliz ordularının İran'a girmesi; gerekse 1941 Aralık ayında İngiltere ile SSCB arasında yapılan görüşmelerde Stalin'in, tarafsızlığa uyduğu takdirde On İki Ada'nın, Bulgaristan ve Kuzey Suriye'den bazı toprakların Türkiye'ye verilmesi yönündeki teklifi nedeniyle kaygılanmaya başlamıştır (Gönlübol ve Sander, 1996: 161; Hasanlı, 2011: 76-79). Zira İran'ın kuzeyini emniyet bahanesiyle işgal eden Sovyet ordularının aynı gerekçelerle Türk topraklarını işgal etmeyeceğinin garantisi yoktur (Tacibayev, 2004: 151). Durup dururken bazı toprakların Türkiye'ye verilmesini isteyen Stalin'in, bunun karşılığında Boğazları istemesi mümkündür (Gönlübol ve Sander, 1996: 161; Hasanlı, 2011: 80).

Sovyetlerin Kafkasya'da olası bir Türk-Alman saldırısına karşı tatbikat yaptığı, buna karşılık Türkiye'nin de doğu illerindeki asker sayısını arttırdığı 1942 yılında Türk-Sovyet ilişkilerindeki güven bunalımı daha da artmıştır. Asker sayısındaki artış, Sovyetler tarafından, Türkiye'nin SSCB'ye saldırı hazırlığı olarak değerlendirilmiştir. Bununla alakalı olarak Stalin, 1942 Ağustos ayında Churchill ile yaptığı görüşmede; "Türklerin bize saldıracaklarına dair söylentiler dolaşmaktadır. Eğer böyleyse ben onların üstesinden gelebilirim" demiştir (Hasanlı, 2011: 82-85). Başbakan Şükrü Saraçoğlu da 27 Ağustos 1942 tarihinde Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı görüşmede, Türkiye için en büyük tehdidin SSCB olduğunu söylemiştir (Kılıç, 2012: 591-593). Bunların dışında Türkiye'nin, Von Papen'e yapılan suikast nedeniyle iki Sovyet vatandaşını tutuklaması (Gönlübol ve Sander, 1996: 163), Türk-Sovyet

sınırında yaşanan ihlaller nedeniyle meydana gelen çatışmalar (Hasanlı, 2011: 83), Sovyetlerin ele geçirdiği Alman uçaklarını Türk-Sovyet sınırında uçurarak Türk-Alman münasebetlerini bozmaya yönelik girişimleri de ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir (BCA, 30-10-00-00 / 232-562-11).

Söz konusu olumsuzluğun etkisiyle Türkiye, Sovyetlerin Almanya'ya karşı elde ettiği askerî başarıları endişeyle izlemeye başlamıştır. Çünkü Sovyetlerin kazandığı zaferlerin onu saldırgan bir devlete dönüştüreceği fikrindedir (Gönlübol ve Sander, 1996: 163; Hasanlı, 2011: 90). Bu nedenle Türkiye, Müttefiklerin 1943 yılı boyunca Alman yenilgisini hızlandırmak için kendisine savaşa dâhil olması konusunda yaptığı baskı karşısında, savaş malzemesi eksikliğinin dışında Sovyetlerden duyduğu kaygıyı da ön plana çıkarmıştır (Bilge, 1992: 171-173). Bu meyanda Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Kahire'de yaptığı görüşmede, "Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandı ele geçirirlerse, zafer-i nihaiyi mi bekleyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün ve gelip İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır?" diyerek Türkiye'nin SSCB'ye güvenmediği bir kez daha ortaya koymuştur (Gürün, 1983: 103).

Buna karşılık Sovyetler ise kendilerinin Hitler'i yok etmek için ızdırap çekip kan döktüğü bir ortamda Türkiye'nin de aynı şeyi yapmasını talep etmiştir. Onlara göre Türkiye'nin takip ettiği savaş dışı kalma siyaseti Almanların faydasıdır (Gürün, 1991: 255), Sovyetlerin üzerindeki yükün azalması için Türkiye mutlaka savaşa girmeli ve savaşa girmesi bir telkin şeklinde değil, bir emir şeklinde olmalıdır (Semiz ve Akgün, 2007: 244). SSCB'nin Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki bu ısrarı, Türkiye'nin SSCB ile olan ilişkilerini düzeltmek için attığı adımların da boşa çıkmasına neden olmuştur.

Nitekim Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda üstünlüğün tamamen Müttefik Devletlerin eline geçtiği 1944 yılından itibaren tarafsızlık politikasını terk etmeye başlamış ve SSCB ile dostluk bağlarını yeniden kuvvetlendirmek için harekete geçmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1944 Gençlik Bayramı kutlamalarında, Sovyetlerin Millî Mücadele'ye yaptığı katkıdan bahsetmiştir (Aydın, 2009: 468). Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, 22 Mayıs 1944'te SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'a, Türkiye'nin başta Balkanlar olmak üzere birçok konuda Sovyetlerle iş birliğine hazır olduğu mesajını iletmiştir (Bilge, 1992: 254). 27 Haziran 1944 tarihinde ise iki ülke arasındaki soğukluğu gidermek için 17 Aralık 1925 tarihli protokolün zamanından önce uzatılmasını teklif etmiştir. Buna karşılık Sovyet yönetimi, iki ülke arasında siyasi iş birliğinin ancak Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde söz konusu olabileceğini söylemiştir (Gürün, 1991: 264-267). Türkiye'nin bu sırada harbe girmeyi kabul etmemesi üzerine iki ülke arasındaki yakınlaşma girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye'nin 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkileri kesmesi ve SSCB ile aradaki soğukluğu gidermek için Sovyetlere jest niteliğinde Alman Büyükelçisi Von Papen'e suikast dolayısıyla hüküm giymiş olan Sovyet vatandaşlarını özel bir yasa çıkartarak serbest bırakması da bir işe yaramamıştır (Erkin, 1968: 252). Sovyetlerle ilişkilerini düzeltmek için yaptığı girişimler olumlu sonuçlanmayan Türkiye için Kızıl Ordu'nun Balkan ülkelerindeki durumunu kuvvetlendirmesi ve Bulgaristan'ı işgal edip Türk

sınırına kadar gelmesi yeni bir endişe kaynağı olmuştur (Gönlübol ve Sander, 1996: 183). Böyle bir dönemde SSCB'nin, Boğazlar rejimini değiştirmek için harekete geçmesi ve İngiltere'nin de bu konuda onay vermesi, 1936 yılından itibaren sancılı bir dönemden geçen ve yapılan girişimlere rağmen bir türlü düzeltilemeyen Türk-Sovyet ilişkilerindeki yol ayrımını derinleştirecek süreci de beraberinde getirmiştir (Yakut, 2013: 184).

2. Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımının Derinleşmesi

a. Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın Fesih Deklarasyonu

İngiltere Başbakanı Churchill, Avrupa'nın bir takım etki alanlarına bölünmesi gerektiği konusunda ABD Başkanı Roosevelt'in onayını aldıktan sonra (Churchill, 2002: 263), 1944 Ekim ayında Moskova'ya giderek söz konusu nüfuz alanlarını belirlemek için SSCB Lideri Stalin ile bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmelerde Churchill, Romanya ile Bulgaristan'ın SSCB, Yunanistan'ın İngiltere, Macaristan ile Yugoslavya'nın ise her iki ülkenin etki alanında olması gerektiği üzerinde durmuştur (Churchill, 2002: 273). Buna karşılık Stalin de Montreux Sözleşmesi'ni gündeme getirmiş ve Sovyet savaş gemilerinin serbestçe geçişlerini temin için Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi arzusunu ortaya koymuştur. Churchill, bu isteğe prensip bakımından karşı çıkmamış ve nasıl bir değişiklik talep edildiği konusunda ayrıntılı teklifin SSCB tarafından yapılmasına karar verilmiştir (Churchill, 2002: 291).

Nihayetinde İngiltere'nin, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilebileceği konusunda açık kapı bırakması üzerine SSCB Dışişleri Komiserliği bünyesinde bir komisyon oluşturulmuştur. Yapılan çalışmalarda, Boğazlar konusunda Sovyetlerin arzu ve tekliflerinin neler olabileceği konusu masaya yatırılmıştır. Bu bağlamda 15 Kasım'da Stalin'e sunulan raporda, genel olarak Boğazları kontrol görevinin sadece Türkiye'de olmaması gerektiğinden bahsedilmiştir. Kontrolün tek başına SSCB'ye geçmesinin mümkün olmaması sebebiyle SSCB ve Türkiye'nin, Boğazları birlikte kontrol etmesi teklif edilmiştir. Ama bu durumun, iki ülke arasında sıkı dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve Türkiye'nin bunu isteyerek onaylaması halinde iyi sonuçlar verebileceğinin altı çizilmiştir. Boğazların ortak kontrolü konusunda Türkiye'ye baskı yapılması halinde Türkiye'nin Boğazlardan gemilerin geçişine ilişkin Sovyet önerilerine itiraz edebileceği ve bu durumun ortak denetim mekanizmasının çalışmasını engelleyebileceği üzerinde durulmuştur (Hasanlı, 2011: 118-119).

Söz konusu rapor doğrultusunda, o sırada Moskova'da bulunan SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov, kısa bir süre önce Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi olarak atanan Selim Sarper'i ziyaret etmiştir. 1944 Aralık ayının başında gerçekleşen ziyarette Vinogradov, ikili ilişkileri düzeltmek adına Türk Hükümeti'nden teklif gelmesi halinde, Sovyet Hükümeti'nin bunu dinlemeye hazır olduğunu söylemiştir. Selim Sarper konuyla alakalı yetkisi olmadığından görüşmeyi daha ileriye götürmemiş ve durumu Ankara'ya iletmıştır. Böyle bir fırsatı kaçırmak istemeyen Ankara gönderdiği cevapta, şimdiye kadar ilişkileri düzeltmek yolunda ilerleme sağlanamayan Sovyetlerle yeni bir girişim başlatılabileceğini bildirmiş ve SSCB'nin beklentileri hakkında fikir sahibi olmasını istemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 247-248).

Bunun üzerine Selim Sarper, Vinogradov'u ziyaret etmiş ve Hariciye Komiser Yardımcısı Kavtaradze'nin de bulunduğu bir ortamda Türk-Sovyet ilişkileri masaya yatırılmıştır. Selim Sarper görüşmeyle ilgili izlenimlerini Ankara'ya aktardığı telgrafında, SSCB'nin gözünde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda hissen Almanya'nın yanında yer alan, şimdi ise Sovyetler ile İngilizler arasında bir ihtilaf çıkmasını bekleyen ve böyle bir durumda da İngilizlerin tarafını tutacak bir ülke konumunda olduğunu bildirmiştir. Bu gerekçelerden dolayı da Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumunun dostluk çizgisinden uzak olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Sovyetlerin 1939 yılındaki Moskova görüşmeleri esnasında dile getirdiği Boğazlarla ilgili beklentilerini unutmadığının altını çizmiştir. Sovyet yönetiminin Boğazlar konusunda herhangi bir münakaşaya sebebiyet vermemek için ilk girişimin Türkiye'den gelmesini beklediğini ifade etmiştir. SSCB'nin bu kapsamda, Türkiye'yi sıkıştırmaya başlayabileceğine ve iki ülke arasındaki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshine yönelik girişimde bulunabileceğine dair saptamalarda bulunmuştur. Selim Sarper telgrafın sonunda ise bu konularla ilgili yüz yüze görüşerek gerekli hazırlığı yapmak üzere Ankara'ya gelmek için izin istemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 248-249).

Hükümet, Selim Sarper'in telgrafını inceledikten sonra gönderdiği cevapta, kendisinin Ankara'ya gelmesini uygun bulmuş; lakin bunun Vinogradov Ankara'ya geldikten sonra, aksi halde 1945 Mart ayının sonunda olabileceğini bildirmiştir. Ayrıca Sovyetlerin, dostluk antlaşmasının feshine yönelik bir adım atmasının beklenmediğini ve yeniden uzatılması konusunda önceden sürdürülen görüşmelerin kaldığı yerden devam edebileceğini ifade etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 250). Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini düzeltebileceği konusunda inancını yitirmediği bu dönemde Sovyetler ise Yalta Konferansı'nda Montreux Sözleşmesi'nin revizyonuyla ilgili sunacağı önerilere son şekli vermek için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.

Bu meyanda 15 Ocak 1945 tarihinde Türkiye uzmanı Miller tarafından hazırlanan raporda, Boğazların ortak savunulması konusunda en iyi güvencenin Türkiye ile SSCB arasında yapılacak bir antlaşma olduğu belirtilmiştir. Çoklu antlaşma yerine ikili anlaşmanın Sovyetler için daha uygun olduğu teyit edilmiş ve yapılacak bir Türk-Sovyet antlaşmasına,

- Karadeniz'le ilgili muhtemel bir saldırıya ilişkin önleyici tedbir alınması amacıyla Sovyet ve Türk donanmalarının Boğazlar bölgesini birlikte savunabilmesine,

- Boğazların savunmasında önleyici tedbir olarak Türkiye'nin davetiyle Sovyet deniz kuvvetlerinin tehlike bölgesine gönderilebilmesine,

-Türkiye'nin Boğazlar rejimini Sovyetlerle mutabık kalarak yeniden düzenleyebilmesine imkân tanıyacak bazı gizli maddelerin konulması gibi esaslar önerilmiştir (Hasanlı, 2011: 123-124).

Boğazlarla ilgili hazırlanan başka bir raporda da Türkiye'ye karşı güç kullanımının ve Boğazların uluslararası bir rejim tarafından yönetilmesinin Sovyetler için olumsuz sonuçlar doğuracağı üzerinde durulmuştur. Böyle bir durumda Türkiye'nin Boğazlardaki hâkimiyetinin ortadan kalkacağına ve Boğazlara hâkim olan devlet sayısının artacağına vurgu yapılmıştır. Bu gidişatın Sovyetleri tatmin etmeyeceğinin altı çizilmiştir. Tüm bu raporların sonucunda da Boğazlar konusunda en iyi çözümün

SSCB'nin Türkiye ile ikili bir antlaşma imzalaması olduğuna karar verilmiştir. Böyle bir antlaşma mümkün olmazsa, diğer bir çözüm olarak Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin kendi arasında bir antlaşma imzalaması, ayrıca Romanya ve Bulgaristan'a üs verilmesi önerilmiştir (Hasanlı, 2011: 124-125).

İşte bu nedenle Sovyet Lideri Stalin, ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill ile bir araya geldiği Yalta Konferansı'nda (4-11 Şubat 1945), Boğazların ortak yönetimi ve savunulması konusunda herhangi bir istekte bulunmamıştır. Stalin genel olarak daha önce Churchill'e aktardığı gibi Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarına uydurulması gerektiği ve bunu yaparken de SSCB'nin çıkarlarının dikkate alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Sadece savaş zamanında değil, savaş tehlikesi halinde bile Boğazları kapatma hakkı verilen Türkiye'nin, bu sayede, "SSCB'nin boğazını ele geçirdiğini ve böyle bir durumun artık kabul edilmesinin imkânsız olduğunu" söylemiştir (FRUSDP, 1945: 903). Nihayetinde Sovyetlerin Boğazlarla ilgili değişiklik talebi İngiltere ve ABD tarafından olumlu karşılanmış ve SSCB'den yapılabilecek düzenlemeler konusundaki önerilerini, üç ülke dışişleri bakanının Londra'da yapacağı toplantıda sunması istenmiştir (FRUSDP, 1945: 940).

Böylece Montreux Sözleşmesi'nin revizyonu yönünde müttefiklerinin onayını alan SSCB için, sırada Boğazların ortak savunulması ve yönetilmesi konusunda Türkiye'yi ikna etmek vardır. Türkiye'nin evet demesi halinde, oluşacak yeni durum müttefiklere rahatlıkla kabul ettirecektir. Lakin bu ikna süreci SSCB Dışişleri uzmanlarının raporlarında belirtildiği gibi herhangi bir tehdit veya zorlamaya dayanmayacaktır. Çünkü uzmanlara göre böyle bir durumda SSCB istediği faydayı elde edemeyecektir.

Sovyetlerin Boğazlarla ilgili takip edeceği politikaya son şeklini verdiği bu dönemde Ankara, Selim Sarper'den Molotov ile görüşerek Yalta Konferansı'nın siyasi ve özellikle Balkanlarla ilgili safhaları hakkında bilgi alması talimatını vermiştir. Bunun üzerine Selim Sarper, 24 Şubat günü Molotov'u ziyaret etmiş ve Yalta Konferansı'nda hangi konuların gündeme geldiğini sormuştur. Konferans hakkında kısa bir bilgi veren Molotov, Montreux Sözleşmesi'nin revizyonu konusunun ele alındığını ve Sovyetlerin, Boğazlar rejimiyle ilgili olarak Japonya'nın SSCB'den daha fazla söz sahibi olmasını doğru bulmadığı konusunu gündeme getirdiğini söylemiştir. Sovyetlerin toplantıya bir proje sunmamış olması sebebiyle meselenin ileride konuşulacağını, değişiklik hususunda diğer müttefiklerle fikir birliğinde olunduğunu ve yapılacak çalışmalarda Türkiye'yle de bir görüşme mecburiyetinin hâsıl olacağını dile getirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 245-250).

Açıkçası şimdiye kadar Boğazlarla ilgili asıl beklentilerini dile getirmeyen Sovyetler için 1945 Mart ayı Boğazlar konusunda takip edilecek stratejinin netleştiği ve bu nedenle harekete geçme vakti geldiğinin düşünüldüğü bir zaman olmuştur. Nitekim bu yolda geliştirilen stratejide, Türkiye'yi ikna etmek için ona herhangi bir teklifte bulunmak, kapısını çalmak veya tehdit unsuru içeren eylemlerde bulunmak gibi yöntemler yoktur. Hatta Stalin'in Molotov'a bildirdiği üzere her şey kanun çerçevesinde ve Birleşmiş Milletler (BM) yoluyla yapılacaktır (Çuyev, 2010: 116-117). Şüphesiz bunda Selim Sarper'in ifade ettiği gibi gerek Türkiye'nin bu konuları konuşmak

istemeyebileceği gerekse yapılacak münakaşanın İngilizleri kuşkulandırabileceği düşüncesi de etkili olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 249). Bu meyanda Sovyetler tarafından geliştirilen stratejinin temelinde, yeni bir dostluk ve antlaşma yolunda Türkiye'nin kendi isteğiyle Sovyetlerin kapısını çalması ve bunu yaptığı zaman da Boğazlarla ilgili taleplerin kabul ettirilmesi vardır. Bu strateji kapsamında Sovyet yönetiminin ilk hamle ise süresi 7 Kasım 1945 yılında bitecek olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini bildirmek suretiyle Türkiye'yi yeni bir antlaşmaya yönlendirmek olmuştur.

Böyle bir süreçte Vinogradov, Mart'ın ilk haftası Ankara'da olacağını bildirince Türk Dışişleri Bakanlığı da Selim Sarper'den Mart ortasında Ankara'ya gelmesini istemiştir. Bunun üzerine Türkiye'ye gitmek için hazırlık yapan Selim Sarper, Kavtaradze'ye kısa bir müddet için Ankara'ya gideceğini haber vermiştir. Selim Sarper dönüş hazırlığıyla meşgul olurken 19 Mart'ta Hariciye Komiserliği'nden telefon gelmiş ve Molotov'un aynı gün saat 15:00'te kendisini beklediği bilgisi iletilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 250).

İkili arasında belirtilen saatte yapılan görüşmede Molotov, Selim Sarper'e kendisiyle zaten münasip bir zamanda görüşme yapmak niyetinde olduğunu, fakat Türkiye'ye gideceğini duyunca görüşmeyi öne almak lüzumunu hissettiğini açıklamış ve Sovyet Hükümeti namına şu bildiriye yapmıştır:

“17 Aralık 1925 tarihinde imza edilen Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yürürlük süresinin sonuna yaklaşılması münasebetiyle Sovyet Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır. Sovyet Hükümeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin sürdürülmesi içinde 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Antlaşması'nın kıymetini takdir etmekle beraber, özellikle İkinci Dünya Harbi esnasında ortaya çıkan derin değişiklikler münasebetiyle, işbu antlaşmanın artık yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirilmeye muhtaç olduğu lüzumunu müşahede etmektedir. Yukarıda belirtilen husus sonucu Sovyet Hükümeti, söz konusu antlaşmanın ve eklerinin feshi şeklini tespit eden 7 Kasım 1935 Protokolü hükümleri gereğince, işbu antlaşmayı feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne beyan eder.” (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 250-251).

Molotov'un tebligatı üzerine Selim Sarper, Sovyetlerin dostluk antlaşmasının feshiyle ilgili isteğini hükümetine iletteceğini söylemiş, feshedilen antlaşmanın yerine başka bir antlaşma imzalamayı düşünüp düşünmediklerini sormuştur. Molotov ise yeni bir antlaşmanın Türkiye'nin fesih ihbarını öğrendikten sonra bu yönde bir istekte bulunması halinde mümkün olabileceği cevabını vermiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 251).

Görüldüğü gibi Molotov, antlaşmanın mevcut şartlara uymadığı ve iyileştirilmeye muhtaç olduğu yönündeki tespitine rağmen, antlaşmada eksik gördüğü veya düzeltilmesini istediği noktaları belirtmemiştir. Bir başka deyişle Molotov, Türkiye ile SSCB arasındaki dostane ilişkilerin sürdürülmesinde önemli rol oynadığını belirttiği antlaşmanın yürürlükten kalkmasıyla doğacak boşluğun nasıl doldurulacağı konusunda

bir öneri sunmamıştır. Hatta Molotov, bu konuda tercihi Türkiye'ye bırakarak hem Türkiye'nin dostluğuna eskisi gibi ihtiyaç duymadığını hem de iki ülkenin iş birliği yapacağına ve birbirinin aleyhinde ittifaklara katılmayacağına dair taahhütte bulunmadığı bir süreci göze alabileceğini göstermek istemiştir. Böylece Sovyetler Türkiye'ye ikili ilişkilerin bu şekilde ilerlemesine razı değilse, bunun için istekte bulunması, yani SSCB'nin kapısını çalması gerektiğini ortaya koymuştur.

Selim Sarper görüşmelerle alakalı Ankara'ya gönderdiği raporunda, fesih ihbarının bir sürpriz olmadığını belirtmiş ve SSCB'nin fesih ihbarında bulunmasını, iki ülke arasında yeni bir dostluk ve belki de bir ittifak antlaşmasının önünü açmaya yönelik bir girişim olarak yorumlamıştır. Yapılacak yeni antlaşmanın bedelsiz olmayacağına ve Sovyetlerin bunun karşılığında Boğazlar Meselesini arzu ettikleri şekilde sonuçlandırmak isteyeceğine değinmiştir. Selim Sarper raporunun devamında da Müttefiklerin Montreux Sözleşmesi'nin değişmesini ilke olarak kabul etmekle birlikte değişikliğin kapsamının belirlenmediği bu dönemde, Sovyetlerin kendi beklentileri konusunda Türkiye'yi razı etmek suretiyle İngiltere ve ABD'yle yapacağı görüşmelerde elini güçlendirmek niyetinde olduğunun altını çizmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 252).

Yine fesih kararıyla alakalı Dışişleri Bakanı Hasan Saka, SSCB'nin Boğazlar dâhil Türk-Sovyet ilişkilerini ikili görüşmeler yoluyla yeniden düzenlemek için böyle bir adım attığından bahsetmiştir. Sovyetlerin istediği sonuçları alması halinde, söz konusu durumu İngiltere'ye kabul ettirmek için harekete geçeceğine dikkati çekmiştir (FRUSDP, 1945: 1229). Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevini yürüten Feridun Cemal Erkin de SSCB'nin, Türkiye'nin BM'ye katılması sonucunda elde ettiği kazanımları hiçe indirmek için dostluk antlaşmasının süresini uzatmadığını ifade etmiştir. Bu sayede Sovyetlerin, Türkiye'yi kararsız bir dış politika durumuyla karşı karşıya bırakıp istediklerini yaptırmayı amaçladığına değinmiştir (Erkin, 1968: 249-250). Rus tarihçi N. Koçkin ise Sovyetlerin, Türkiye'yi Boğazlar konusunu gözden geçirmeye mecbur bırakmak için dostluk antlaşmasını feshettiğini dile getirmiştir. SSCB'nin bu sayede Boğazlarla ilgili beklentilerinin Türkiye tarafından geri çevrilmeyeceğini ve Londra'da yapılacak olan dışişleri bakanları toplantısına güçlü bir şekilde katılmayı umduklarını ifade etmiştir (Hacıyev, 2014: 123).

Moskova yönetiminin fesih kararını, Türk basını soğukkanlı bir şekilde karşılamıştır. SSCB'nin 1925 tarihli dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını yeni şartlara uymadığı ve ciddi değişiklikler gerektirmesi nedeniyle feshedeceğini bildirdiği üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Notayla ilgili değerlendirme yapmaktan kaçınan basın, genellikle yabancı ajanslarda yer alan, "Sovyet hareketinin Boğazların denetimiyle ilgili olabileceği" yönündeki haberleri aktarmıştır.

Bu meyanda *Akşam* gazetesi, "Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Muahedesi Uzatılmıyor" şeklinde bir manşetle gelişmeyi aktarırken herhangi bir yorumda bulunmamıştır (Akşam, 22 Mart 1945: 1, 2). *Cumhuriyet* gazetesi, "Türk-Sovyet Dostluk Muahedesinin Feshi" başlıklı haberinde, Sovyetlerin yeni bir antlaşma yolunda Boğazlardan geçen gemilerin kontrolü meselesini gündeme getirebileceğine dair İngiliz basınında çeşitli haberler yer aldığını bildirmiştir (Cumhuriyet, 23 Mart 1945: 1, 3). *Ulus* gazetesi, "Türkiye - Sovyet Rusya Arasındaki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın

Feshi" adı altında kaleme aldığı yazıda, antlaşmanın feshine dair verilen notayı paylaşmıştır (Ulus, 22 Mart 1945: 1, 4). *Vakit* gazetesi ise "Türk-Sovyet Antlaşması" başlığı altında, SSCB'nin iki ülke arasındaki dostluk antlaşmasının değerini takdir etmekle beraber yeni şartlara artık uymadığı kanaatinde olduğunu ifade etmiştir (Vakit, 22 Mart 1945: 1, 4).

Açıkçası yukarıdaki tespitlerde de belirtildiği gibi Boğazlarla ilgili stratejisi kapsamında yeni bir antlaşmaya zemin hazırlamak ve ikili ilişkilerin tekrar ele alınmasını sağlamak amacıyla Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması'nı feshedeceğini bildiren Moskova yönetimi için sırada Türkiye'nin bu konuda istekte bulunması vardır.

b. Fesih Deklarasyonu Karşısında Türkiye'nin Girişimleri ve Sovyet Beklentileri

Selim Sarper'in raporları neticesinde fesih bildirisi karşısında şaşırmayan Türkiye, ilk olarak İngiliz yetkililerle temasa geçmiş ve konuyla alakalı onların görüşünü almak istemiştir. Bu meyanda İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Peterson, Dışişleri Bakanlığı'na davet edilmiştir. 22 Mart 1945 tarihinde yapılan görüşmede, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın feshine dair bilgiyi resmî olarak Peterson'a aktarmıştır. Türkiye'nin feshedilen antlaşmanın yerine yeni bir antlaşma yapılması hususunda Sovyet Hükümeti'nce yapılan telkine olumlu yanıt vermeyi düşündüğü söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Eşref Ünaydın da İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile istişareler yaparak İngiliz Hükümeti'nin yaklaşımı öğrenmeye çalışmıştır. Eden verdiği yanıtta, Türkiye'nin SSCB ile yeni bir antlaşma yapılması hususunda görüşmesinin doğru bir hareket olacağını bildirmiş ve yapılacak antlaşmanın her iki ülkenin yararına olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Yapılacak görüşmelerde Sovyetlerin Boğazlar Meselesini gündeme getirmesi durumunda, bu konunun yalnız iki ülkeyi değil, birçok memleketi alakadar eden bir mesele olduğunun söylenmesini istemiştir. İngiltere'nin, Boğazlar Meselesinde Türkiye'nin atacağı adımları destekleyeceğini ifade etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 253-254).

Dışişleri Bakanı Hasan Saka da 31 Mart'ta kendisine veda ziyaretinde bulunan ABD'nin Ankara Büyükelçisi Steinhardt ile yaptığı görüşmede, SSCB'nin niyeti karşısında Türkiye'nin atacağı adımlara yönelik birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Bu meyanda Hasan Saka, Türkiye'nin Montreux Sözleşmesi'nin ikili görüşmeler yoluyla değil, çok taraflı müzakereler sonucunda değişmesinden yana olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri düzeltmek için makul değişiklikleri kabul edebileceğini ama toprak ve üs veremeyeceğinin altını çizmiştir. Sovyetlerin Türkiye'ye saldırısının beklenmediğini, lakin herhangi bir saldırı durumunda sonuna kadar mücadeleye edileceğini ifade etmiştir (FRUSDP, 1945: 1229-1230).

Hasan Saka, Türkiye'nin SSCB ile hangi şartlar altında yeni bir antlaşma yapabileceği hususunda net cümleler kurmuş olsa da Sovyetlere fesih bildirisiyle alakalı verilen cevapta farklı bir tutum izlenmiştir. Bu meyanda Dışişleri Bakanlığı tarafından 4 Nisan 1945'te Vinogradov'a yazılı bir metin şeklinde verilen yanıtta, Molotov'un fesihle ilgili yaptığı bildiri tekrarlandıktan sonra Türkiye'nin, SSCB'nin 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümleri çerçevesinde ilettiği fesih arzusunu not ettiği bildirilmiştir. Sona eren antlaşmanın iki ülkenin menfaatlerine daha uygun ve ciddi

iyileştirilmeleri içerecek bir yenisiyle değiştirilmesi hususundaki Sovyet Hükümeti'nin telkininin kabul edildiği ifade edilmiştir. Türkiye'nin, bu yolda kendisine yapılacak bütün önerileri büyük bir dikkat ve iyi niyetle tetkike hazır bulunduğu söylenmiştir. Bununla alakalı resmî tebliğ ise 7 Nisan günü Ankara ve Moskova'da ilan edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 255).

Böylece Türkiye, SSCB'nin feshedilen antlaşmanın yerine iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılacaksa bununla ilgili isteğin Türkiye'den gelmesi gerektiği konusundaki beklentisini yerine getirmiştir. Fakat bunu yaparken de görüşmelere hemen başlayabiliriz tarzında bir yaklaşım sergilememiş ve Sovyetlere herhangi bir öneride bulunmamıştır.

Hükümetin attığı bu adım, Türk basınında olumlu karşılanmış ve kaleme alınan yazılarda, Türk-Sovyet ilişkilerinin dostluk temelinde sürdürülmesi isteği ortaya konulmuştur. Türkiye ve SSCB arasındaki münasebetlerin yeni dünya düzenine uygun bir çerçevede devam edebileceğine vurgu yapılmıştır (Nadi, 1945a: 1, 3). Dostluk antlaşmasının imzalandığı 1925 yılının şartları ile bugünkü şartların değiştiği, ama değişmeyen tek şeyin Türk-Sovyet dostluğu olduğu ifade edilmiştir (Fenik, 1945a: 1, 2). "Bizce feshi istenen sadece antlaşmadır; takviyesi ve teyidi istenen de iki komşu devlet arasındaki dostluktur" şeklinde bir söylem geliştirilmiştir (Us, 1945a: 1, 4). Moskova yönetiminin Türk-Sovyet antlaşmasını bugünkü koşullara göre güncellemek istemesinde şaşılacak bir şey olmadığı dile getirilmiştir. Sovyetlerin, yeni bir antlaşma yolunda Türkiye'den arazi ve üs gibi taleplerde bulunmayacağını, Ankara'yı İngiliz ittifakından ayırmak ve yeni bir Hünkâr İskelesi Antlaşması yapmak suretiyle kendi nüfuzu altına almak gibi bir siyaset izlemeyeceğinin altı çizilmiştir (Yalçın, 1945a: 1).

Nihayetinde yeni bir antlaşma yapılması hususunda isteğini ortaya koyan Türkiye, SSCB'nin yapacağı teklifi beklemeye başlamıştır. Ancak Sovyetler, bu konuda herhangi bir girişiminde bulunmamıştır. Çünkü Türkiye'nin feshedilen antlaşmanın yerinin nasıl doldurulacağı konusunda SSCB'nin önerilerini duymak istemesi ve yeni bir antlaşma yolunda ortaya konacak prensiplerin belirlenmesini SSCB'ye bırakması Sovyet stratejisiyle bağdaşmayan bir durumdur. Zira Sovyetlerin beklentisi, iki ülke ilişkilerini güçlendirmeye hazır olduğunu bildiren Türkiye'nin, kendisiyle görüşme talebinde bulunması ve bu esnada Boğazlarla ilgili taleplerin ifade edilmesidir. Oysa şimdiki durumda görüşmelerin başlayabilmesi Sovyetlerin sunacağı önerilere bağlıdır. Lakin SSCB'nin Boğazların birlikte yönetilmesi ve savunulmasıyla ilgili yapacağı öneriler, Türkiye ile yapmayı planladığı görüşmelerin başlamadan sona ermesine neden olacaktır. İşte bu nedenle Sovyet yönetimi, Türkiye'nin isteğini karşılıksız bırakmış ve Türkiye'nin kendi arzusuyla masaya oturabilmesi için ısrarla herhangi bir öneride bulunmamıştır.

Bu kapsamda Vinogradov, 21 Nisan 1945'te Selim Sarper ile yaptığı görüşmede, Sovyetlerden şimdiye kadar cevap gelmemesini Molotov'un, BM Sözleşmesi'ni imzalamak için San Francisco'da bulunmasıyla açıklamıştır. Molotov ise 7 Mayıs'ta San Francisco'da bir araya geldiği Hasan Saka'ya cevabın gecikme sebebi olarak hazırlık yapılmamasını göstermiştir. Hemen akabinde de Türkiye ile SSCB arasındaki dostluğu kuvvetlendirmek yolunda Türk Hükümeti'nin önerilerini duymak istediğini söylemiştir. Hasan Saka ise Sovyet Hükümeti'nin yapacağı önerileri

beklemeyi tercih ettiğini söyleyince beklentiler konusundaki gizem devam etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 255-256).

Kendi niyetini açıklamaktan kaçınmak suretiyle Türkiye ile görüşmelerin daha başlamadan bitmesine mani olmak ve Türkiye'nin kendi isteğiyle masaya oturması yönünde bir siyaset izleyen Sovyetler için Selim Sarper'in 21 Mayıs günü Vinogradov'u ziyaret etmesi arzu edilen bir sonuç olmuştur (Erkin, 1968: 252). Zira ikili ilişkileri geliştirmek adına ilk girişimde bulunan taraf Türkiye olmuştur. Yapılan görüşmede Selim Sarper, Türk-Sovyet ilişkileri geliştirilmek isteniyorsa bu konuda net olunmasını ve kapalı sondajlarla bir yere varılamayacağını altını çizmiştir. Daha sonra da ilişkilerin güçlenmesinin Montreux Sözleşmesi'yle alakalı olup olmadığını sormuştur. Bu soru karşısında Vinogradov'un evet cevabı vermesiyle Sovyetlerin ilk beklentisinin Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik olduğu açıklığa kavuşmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 256).

Selim Sarper'in uluslararası bir antlaşma olan Montreux Sözleşmesi'nin ikili bir şekilde ele alınmasının faydalı olmayacağını söylemesi üzerinde de Vinogradov, aslında kendileri için asıl önemli olan şeyin Karadeniz'in güvenliği olduğunu belirtmiştir. Böylece ikili ilişkileri geliştirme yolunda Sovyetlerin ikinci beklentisinin Karadeniz'de güvenliğin sağlanması olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak Vinogradov, güvenliğin nasıl sağlanacağı konusunda herhangi bir öneri sunmamış ve Montreux Sözleşmesi'ne temas etmeden başka bir formülün olup olmayacağı konusunda nabız yoklamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 257).

Bu durum karşısında Selim Sarper, söz konusu formülle bir ittifak antlaşmasının kastedilip edilmediğini sormuştur. Bu soruyu "evet olabilir" şeklinde yanıtlayan Vinogradov, ittifakın kime karşı yapılacağı hususunda ise "hiç kimseye" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Selim Sarper, ittifakın herhangi bir saldırıya veya saldırgana karşı yapılabileceğini ifade etmiş ve böyle bir ittifakın, Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması konusunda yeterli olup olmayacağını sormuştur. Vinogradov bunu yeterli bulmakla birlikte Türk-Sovyet gemilerinden başka Karadeniz'e gidecek diğer deniz kuvvetleri meselesinin de çözülmesi gerektiğini belirtmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 257).

Selim Sarper böyle bir girişimin, Sovyetlerin İngilizler ile olan ihtilaflarına bir yenisinin eklenebileceği uyarısında bulununca Vinogradov, İngilizler ile aralarında ihtilaf değil, kolaylıkla çözülebilecek bir takım görüş farklılıkları olduğu cevabını vermiştir. Buna karşılık Selim Sarper en iyi çözümün, "İngiltere ile Türkiye ve İngiltere ile SSCB arasındaki ittifak münasebetlerini üçlü bir ittifak haline koymak veya sizinle yapacağımız bir ittifaka İngiltere lehine bir ihtirazi hüküm koymak" olduğunu söylemiştir. Bu telkin karşısında Vinogradov fazla istekli davranmamıştır. Görüşmenin sonunda da Selim Sarper ve Vinogradov, fikir alışverişinde buldukları bu konuşmalar hakkında İngilizlere haber verilmemesi hususunda mutabık kalmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 257-258).

Görüldüğü gibi büyükelçilerin fikir alışverişinde bulunduğu bu ilk görüşmede Vinogradov, Sovyetlerin Boğazlarla ilgili asıl beklentileri olan ortak yönetim ve üs konusunda açıklama yapmamıştır. Diğer beklentilerin ifade edilmesinde ise Selim Sarper adeta köprü görevi görmüştür. Böylece ikili ilişkilerin gelişmesi yolunda ilk

Sovyet beklentisinin Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik, ikincisinin ise Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması olduğu netlik kazanmıştır. Yine Montreux Sözleşmesi'ne dokunmadan Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması hususunda formül arandığı esnada, ittifak kelimesi bizzat Selim Sarper'in ağzından çıkmıştır. Böylelikle Sovyetlerin, "Türkler bizden bir ittifak antlaşması istediler" şeklinde bir söylem geliştirmesine olanak tanınmıştır.

Selim Sarper'in, Moskova'ya dönmeden önce 22 Mayıs'ta veda kapsamında ziyaret ettiği Vinogradov'a ittifak fikrini nasıl bulduğunu sorması da Sovyet söylemini güçlendiren diğer bir faktör olmuştur. Nitekim konuyu açan Selim Sarper, Karadeniz'in güvenliğini sağlamak için ittifak antlaşmasına, savaş halinde SSCB'nin düşmanı olan devletlerin harp gemilerine Boğazların kapanabileceği hükmünün konabileceğini bildirmiştir. Vinogradov'un bu düşman devletle "özellikle de İngiltere'yi kastederek" Türkiye arasında bir ittifak mevcutsa ne olacağını sorması üzerine de Boğazların kapalılığının o devlete karşı da geçerli olacağı cevabını vermiştir. Vinogradov, "Düşman devlet buna uymazsa ne olur diye" sorunca Selim Sarper, bu durumda Türkiye'nin tarafsızlığının ihlal edileceğinin ve doğacak sonuçların mesuliyetinin de karşı tarafa ait olacağını altını çizmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 258-259).

Karadeniz'in güvenliği konusundaki kaygıları bu şekilde giderilen Vinogradov, hemen akabinde, Sovyet gemilerinin Akdeniz'e çıkabilmesi konusunu gündeme getirerek üçüncü Sovyet beklentisini de açıklamıştır. Söz konusu beklenti karşısında Selim Sarper, gemilerin Boğazlardan geçmesi hususunda Türkiye'nin bazı takdir hakları bulunduğundan bahsetmiştir. Türkiye'nin bu hakkını, iki müttefikten birinin aleyhine olmamak suretiyle kullanabileceğini ve bu şekilde iki tarafa da faydalı hizmetler yapılabileceğini belirtmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 259).

Görüldüğü gibi büyükelçiler düzeyindeki ikinci buluşma esnasında da Vinogradov, SSCB'nin Boğazlarla ilgili esas taleplerine değinmemiştir. Sadece yeni bir beklenti olarak Sovyet gemilerinin serbest bir şekilde Akdeniz'e açılması gerektiği üzerinde durmuştur. Buna karşılık Selim Sarper, hiç kimseye karşı yapılması düşünülen bir ittifakın nasıl mümkün olacağı ve Türkiye'nin, Karadeniz'in güvenliği konusunda hangi yükümlülükleri kabul edebileceğini bildirmiştir.

Nihayetinde yapılan görüşmeler SSCB adına olumlu sonuçlanmıştır. Çünkü Sovyet yönetimi Türkiye'nin, iki ülke ilişkilerini geliştirmeyi arzu ettiğini ve hatta bu yönde bir ittifak talebinde bulunabileceğini öğrenmiştir. SSCB için artık sırada, masaya ittifak teklifiyle gelecek olan Türkiye'ye bunun bedelsiz olmayacağını anlatmak ve söz konusu bedel kapsamında Boğazlarla ilgili taleplerini kabul ettirmek vardır. Lakin işin ilginç yanı şimdiye kadar bu yönde politika izleyen ve bunu hissettiren Sovyet yönetiminin Boğazlara ilaveten arazi değişikliği meselesini de gündeme almaya karar vermesi olmuştur.

Arazi değişikliği meselesi ise Sovyetler açısından Stalin'in, 13 Mart 1921'de dile getirdiği şekliyle, dünya devrimi yolunda Türkiye'ye geçici olarak bırakılan toprakların yani Kars ve Ardahan'ın gerçek sahiplerine iadesidir. Nitekim Stalin'e göre 1918 yılında komünizmi kurtarmak için Ukrayna'yı gözden çıkaran ve daha sonra geri alan Sovyetler, emperyalistlerle yaptığı mücadelede Türkiye ile uzlaşma sağlayabilmek uğruna toprak özverisinde bulunmuştur. Fakat Kafkaslara karşı kusursuz bir eylem

üssü olan bu topraklar sadece Ermeniler için değil Sovyetler için de önemlidir ve Türkiye'ye dünya devrimi zafer kazanıp her şey yoluna konuluncaya kadar yani geçici olarak bırakılmıştır. Zamanı gelince de geri alınacaktır (CA, 02009455-1/495304; Yakın Tarihimiz, Fasikül 4: 54).

Açıkçası Kars ve Ardahan'ın geçici olarak Türkiye'ye bırakıldığı düşüncesinde olan Sovyetler, bu toprakları geri almak için en uygun vakit olarak Türkiye'nin ittifak teklifiyle kendilerine müracaat edeceği zamanı seçmiştir. SSCB'nin Türkiye ile yapacağı görüşmelere hazırlık yaptığı ve ittifak teklifine karşılık Boğazlar ve arazi değişikliği meselelerini gündeme almayı planladığı bu dönemde, Türkiye'de hâkim olan görüş ise SSCB'nin büyükelçiler arasında geçen konuşmalar çerçevesinde yeni bir antlaşmaya itiraz etmeyeceğidir. Ankara yapılacak antlaşma sayesinde, Sovyetlerle olan münasebetlerinin iyileşeceği ve eskiden olduğu gibi samimi bir dostluk havası içinde ilerleyeceğini düşünmektedir. Zaten Türkiye için en ideal siyasetin, bir taraftan İngilizlerle müttefik kalmak diğer taraftan da Sovyetlerle ittifak yapmak olduğuna inanılmaktadır. Böylece Türkiye, iki taraftan birisinin saldırısına uğraması halinde, diğer tarafla ittifakını yürürlüğe koyacak, ikisi arasında çıkacak ihtilâflarda tarafsız kalabilecektir (Turan, 2003: 34).

Hükümet, bu beklentiler içerisinde Selim Sarper'e, Moskova'ya vardığı zaman Sovyet yetkililerle yapacağı görüşmelere dair şu talimatı vermiştir:

1- Cumhuriyet Hükümeti, Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın iyileştirilmesi kapsamında Sovyetlerle bir ittifak antlaşması yapmaya prensip itibarıyla isteklidir.

2- Montreux Sözleşmesi çok taraflı bir antlaşma olduğu için hukuken iki taraflı olarak ele alınamaz. Siyaseten de İngiliz-Sovyet ve İngiliz-Türk ilişkileri üzerinde yapacağı fena tesir bakımından hatalı olur.

3- Karadeniz'in güvenliği konusunda, bir savaş halinde, Türkiye'nin topraklarından Sovyetlere düşman kara ve deniz kuvvetlerinin geçmesine müsaade edilmeyeceğine ilişkin bir madde ittifak antlaşmasına konulabilir.

4- Bir savaş halinde Sovyet deniz kuvvetlerinin Karadeniz'den Akdeniz'e çıkması konusu, Montreux Sözleşmesi'nin Türkiye'ye verdiği takdir hakkı çerçevesinde düzenlenebilir.

5- İngilizleri şüpheye düşürmenin Türkiye ve SSCB'nin menfaatine uygun olmadığı bir gerçektir. Bu nedenle yapılması düşünülen ittifak antlaşmasına, İngiltere ile yapılan ittifakta SSCB'nin lehine olan maddeye benzeyen bir madde bu kez de İngiltere lehine eklenebilir.

6- Türkiye'nin Sovyetlere karşı bir oluşuma girme niyetinde olmadığı samimi bir şekilde ifade edilmelidir.

7- İngiltere ile Sovyetler arasındaki bir savaşta Türkiye'yi, İngiltere'ye karşı bir harekete sürükleyecek yüklenimler alınmamalıdır.

8- Bir ittifak antlaşması yapmak mümkün olursa İngilizlerin onayı alınmaya çalışılacaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 263-264).

Talimattan anlaşılacağı gibi SSCB ile yeni bir sayfa açmak isteyen Türkiye, bu uğurda Montreux Sözleşmesi'ni pazarlık konusu yapmaya razı değildir. Karadeniz'in güvenliği konusunda, Vinogradov'un da uygun bulunduğu bir çözümü yinelemiştir. Sovyet gemilerinin Akdeniz'e çıkması hususunda, savaş halinde geçerli olmak suretiyle açık kapı bırakmıştır. SSCB'ye karşı hiçbir ittifakın içinde yer almayacağını bildirerek güven tazelemek istemiştir.

Ankara'dan yeni bir antlaşma umuduyla yola çıkan Selim Sarper, Moskova'ya varır varmaz Molotov ile buluşmak istediğini Dışişleri Komiserliği'ne iletmıştır. Bu isteğinin kabul edilmesi üzerine de 7 Haziran 1945 tarihinde Molotov ile bir araya gelmiştir. Klasik nezaket cümlelerinden sonra söze başlayan Molotov, Selim Sarper'in Vinogradov ile yaptığı görüşmelerde ele alınan konuları ilgi çekici bulunduğunu söylemiş (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 264-265) ve düşüncelerini daha net ifade etmesini rica etmiştir. Bunun üzerine Selim Sarper, ilk olarak Türkiye ile SSCB arasında Avrupa ve Akdeniz ülkelerinden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı ittifakı içeren bir antlaşma yapılabileceğinden bahsetmiş ve bu fikrin antlaşmanın temelini oluşturacağını altını çizmiştir (Hasanlı, 2011: 150).

Selim Sarper ikinci olarak Montreux Sözleşmesi'nde değişikliğe gitmenin, sözleşmeye taraf olan diğer ülkelerin yapacağı itirazlar düşünüldüğünde Türkiye için zor olacağına dikkati çekmiştir. Lakin önerilen ittifak modelinde sözleşmenin değişmesine gerek kalmayacağını, çünkü ittifak kapsamında SSCB'nin, Avrupa ülkelerinden herhangi birisiyle savaşa girmesi halinde Türkiye'nin topraklarını söz konusu ülkenin kara ve deniz kuvvetlerinin kullanımına açmayacağı yükümlülüğünü kabul edeceğini belirtmiştir. Zira Boğazlar, Türk arazisi sayıldığından bu güvence orayı da kapsayacaktır (Hasanlı, 2011: 150-151).

Bu öneri karşısında Molotov, Türkiye ile SSCB arasında mutabakat sağlandıktan sonra hiç kimsenin buna itiraz edemeyeceğini ifade etmiştir. Selim Sarper de yapılacak ikili bir antlaşmaya Montreux Sözleşmesi'ni imzalayanların itiraz edebileceğini belirtmiş, ayrıca önerilen ittifak antlaşmasının Boğazlarla sınırlı kalmayacağını ve başka konuları da kapsayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Molotov, koşulların bu kadar değiştiği bir ortamda iki devlet arasında yeni bir antlaşma imzalanmasının büyük bir olay olacağına dikkati çekmiştir (Hasanlı, 2011: 151). Daha sonra da bu şartlar altında böyle bir antlaşmanın gerçekleşmesi için ilk önce, iki memleket arasındaki mevcut pürüzlü sorunların çözümlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Molotov'a göre çözülmesi gereken birinci sorun, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın yarattığı durumun düzeltilmesidir. Çünkü 1921 tarihli antlaşma Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda imzalanmış ve bir takım arazi değişiklikleri meydana gelmiştir. İlk önce bu meselenin çözülmesi gerekmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 265).

Molotov'un arazi değişiklikleriyle ilgili sözleri karşısında Selim Sarper, kendisinden net bir açıklama istemek yerine, bununla Türkiye'nin doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılmasının kastedilip edilmediğini sormuştur. Molotov da bu soruya evet cevabını vermiş, lakin söz konusu değişikliğin hangi bölgeleri kapsadığı konusunda herhangi bir açıklama yapmamış ve arazi değişikliğiyle "haksızlıkların tamirini kastediyorum" demekle yetinmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 265; FRUSDP, C. I,

1945: 1036). Selim Sarper ise SSCB'nin ittifak antlaşması için böyle bir şart ileri sürmesinin gerek Türkiye gerekse de kendisi açısından beklenmedik bir gelişme olduğunu ve bu nedenle Ankara'da bununla alakalı herhangi bir müzakere yapılmadığından bahsetmiştir. Zaten Sovyetlerin ne istenen küçük toprağa ne de oradaki nüfusa ihtiyaçları olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Molotov, tüm sorunların bir arada çözülmesi gibi bir düşünce içinde olmadığını, fakat bir ittifak antlaşması söz konusu olduğu için Türk-Sovyet ilişkilerinin geniş çerçevede ele alınması ve tüm karşılıklı taleplerin geniş anlamda çözülmesi gerektiğini bildirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 265; Hasanlı, 2011: 151).

Molotov daha sonra da Sovyet talepleriyle ilgili durumu haklı çıkarmak için Polonya örneğini vermiştir. Bu bağlamda, 1921 yılında Polonya'yla da adaletsiz bir antlaşma yapıldığından bahsetmiş ve Sovyet Hükümeti'ne karşı adil olmayan yaklaşımın, şimdiki Polonya Hükümeti tarafından bertaraf edildiğini anlatmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 265). Türkiye'nin de 1921 tarihli dostluk antlaşmasından kaynaklanan SSCB, Ermenistan ve Gürcistan aleyhindeki toprak adaletsizliğini gidermek suretiyle Sovyetler ile arasında uzun yıllar sürecek yeni bir dostluk ilişkisi kurabileceği üzerinde durmuştur (Hasanlı, 2011: 151).

Selim Sarper ise Türkiye'nin 1921 tarihli antlaşmayı adaletsiz bulmadığını, bu antlaşmanın Sovyetlere zorla kabul ettirilmediğini ve getirdiği durumun haksızlık değil, haksızlığın tamiri olduğunu belirtmiştir. Hemen akabinde de "Bu haksızlığı bizzat Lenin müşahede ve tamir etmiştir" demiştir. Ayrıca hiçbir Türk Hükümeti'nin, Türk kamuoyuna böyle bir talebi anlatamayacağından, anlattığı takdirde ise SSCB'ye olan güvenin kaybolacağından bahsetmiştir. Selim Sarper hemen akabinde de "Bununla temin etmeyi düşündüğünüz menfaat, Türklerin Sovyetlere olan sempatisini feda etmekle karşılaştırıldığında konuşmaya bile değmez. Bu arzunuzun tahakkuku için hiçbir ihtimal yoktur. Bu itibarla konuşmaya devam etmeyerek, bu noktanın bir tarafa bırakılmasına samimiyet ve hüsnüniyetle Molotov'un müsaadelerini rica ederim" diyerek diğer konulara geçilmesini istemiştir. Selim Sarper'in ricası karşısında Molotov, sınır değişikliğiyle ilgili konuyu bir tarafa bırakmayı kabul etmiş ama bu şekilde, iki ülke arasındaki pürüzlü meselelerin çözülmüş olamayacağını da altını çizmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 265).

Açıkçası ilk defa bu görüşmede dile getirilen ve o an itibarıyla bir tarafa bırakılan arazi değişikliği meselesi, Türk-Sovyet ilişkilerindeki yol ayrımını derinleştiren süreçte ilk etken olarak yerini almıştır. Çünkü ikili ilişkileri güçlendirmek adına ilk Sovyet talebi olan arazi değişikliği, daha doğrusu Vinogradov'un 28 Haziran'da ABD Büyükelçisi Wilson ile yaptığı görüşmede resmen ifade edeceği gibi Kars ve Ardahan'ın iadesi meselesinde (FRUSDP, C. I, 1945: 1031-132), iki tarafın uzlaşma ihtimali yoktur. Çünkü Molotov'un haksızların tamiri şeklinde ifade ettiği ve ittifak antlaşmanın bedeli olarak iadesini istediği Kars ve Ardahan, Türkiye için vatanın ayrılmaz bir parçasıdır. Uzun yıllardır bir Türk ve Müslüman yurdu olan bu toprakların gerçek sahibi Türkiye'dir ve bu nedenle ortada herhangi bir haksızlığın giderilmesi mevzubahis değildir.

Molotov'a göre ikinci pürüz, Karadeniz'in güvenliği meselesidir. SSCB zor günlerinde duyduğu endişe nedeniyle Karadeniz'in emniyetiyle alakadar olmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar Sovyetler, bu endişelerinde yanılmış, Türkiye'nin tavır ve

hareketleri şu ana kadar olumsuz bir duruma sebebiyet vermemiş olsa dahi Türkiye'nin Boğazları müdafaa konusunda ehliyet ve imkânlarından emin olamamaktadır. Bu durum ise Molotov'a göre, 200 milyonluk bir insan kitesinin Boğazları ellerinde bulunduran Türkiye'nin iradesine bağlı olması sebebiyle ciddi bir sorundur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 265-266; FRUSDP, C. I, 1945).

Bu sözler karşısında Selim Sarper, Molotov'un detaylı bir açıklama yapmasını beklemek yerine, bir kez daha araya girmiş ve kendi görüşünü ortaya koymuştur. Bu doğrultuda,

“Molotov'un Türkiye'nin müdafaa imkânlarından, imkânsızlıklarından çıkardıkları netice Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi meselesi ise hemen söyleyeyim ki 1921 Antlaşması münasebetiyle arazi düzenlemesi meselesi gibi Boğazlarda üs verilmesi de mevzubahis dahi olamaz; görüşmelerimizde bir neticeye varırız veya varmayız. Fakat her halde bu iki mesele şimdiden bertaraf edilmeden konuşmalarımızdan pek fayda ummuyorum” demiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 266).

Bu cevap üzerine Molotov, Sovyetlerin Boğazlarda üssü olmadığı takdirde Karadeniz'e yapılacak bir saldırıyı önceden göremeyeceğini, gerekli hazırlığı yapamayacağı için de ülkesini koruyamayacağını söylemiştir. Molotov daha sonra konuyu Almanya'ya getirerek bu devletin 20-30 sene içerisinde yeniden kuvvetlenip kendisine müttefik arayabileceğine vurgu yapmıştır. Karadeniz'de SSCB'nin çıkarlarını koruma ve Boğazları savunma konusunda Türkiye'nin ne derecede hazırlıklı ve yeterli olduğunu sormuş ve bir kez daha Boğazların birlikte savunulması gerektiğine dikkati çekmiştir. Barış zamanında Sovyetlere Boğazlarda üs vermek istemeyen Türkiye'nin savaş zamanında mı bunu dikkate alacağını sormuştur (Hasanlı, 2011: 153).

Selim Sarper buna cevaben, ne barış zamanında ne de savaş zamanında Boğazlarda üs verilmesi gibi bir vaatte bulunmayacağını söylemiştir. Lakin iki ülke arasında ittifak yapıldığı zaman, çıkacak bir savaşta Boğazlarda üs verilmesi durumunun gündeme gelmesi halinde, bu noktanın askerî yetkililer arasında görüşülecek bir konu olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Molotov, Türkiye'nin Boğazları müdafaa imkânları hususunda ne gibi teminat verebileceğini veya emniyeti hangi şekilde ve tarzda sağlayacağını sormuştur. Söz konusu soru karşısında Selim Sarper, “Hukuken anlaşmayı imza etmekle ve fiilen de gerekirse Boğazları savunmakla bunu temin edeceğiz, şayet imkânlarımızı dar görüyorsanız ve sizden talep edersek bize silah ve malzeme satınız, bu suretle mevcut imkânlarımızı o nispette takviye ederiz” demiş ve konu kapanmıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 266).

Açıkçası herhangi bir sonuç alınmadan bir tarafa bırakılan SSCB'nin Boğazlarda üs talebi, Türk-Sovyet ilişkilerinde yol ayrımını derinleştiren süreçte ikinci etken olarak yerini almıştır. Çünkü Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın belirttiği gibi Türkiye'nin ilişkileri düzeltmek adına boğazlarda üs talebini kabul etmesi olanak dışıdır (FRUSDP, 1945: 1229-1230). Buna karşılık SSCB de Molotov'un ifade ettiği gibi 200 milyonluk ülkesinin kaderini Türkiye'nin verdiği vaatlere bırakmak niyetinde değildir. Sovyetler Türkiye'nin savaş zamanında Boğazları, SSCB'nin düşmanlarına kapatacağı yönündeki teminatı yeterli bulmamakta, Boğazları savunacak yeteneği ve gücünün olmadığını düşünmektedir. Ülkelerinin güvenliğinin Türkiye'ye silah göndermekten

ziyade, Boğazlarda kendi üsleri olduğu takdirde sağlanabileceğine inanmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 266-267). Bu şartlar altında da iki ülkenin orta bir yol bulması zordur.

Molotov'un değindiği üçüncü pürüzlü nokta, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi olmuştur. Selim Sarper'in sözleşmede yapılacak değişikliğin başka devletler tarafından kabul edilemeyeceği yönündeki ikazına rağmen, Molotov ittifak antlaşması görüşmeleri yapılırken Montreux Sözleşmesi'nin de masaya yatırılmasını teklif etmiştir. Selim Sarper ise bundan hiçbir fayda beklemediğini, yapılacak görüşmenin İngiltere'nin şüphesini çekeceğini ve bu durumun ne Türkiye'nin ne de Sovyetlerin yararına olduğunu söylemiştir. Molotov, "İki dost ittifak antlaşması imzalar ve bunun gereği olarak bir konuyu görüşmek isterse buna kim engel olabilir" diye sorunca da "ahdi vecibelerimizden başka hiçbir şey" cevabını vermiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 267). Nihayetinde Türkiye'nin iki taraflı değil de çok taraflı görüşmeler yoluyla müzakere edilmesinden yana olduğunu birçok kez dile getirdiği Montreux Sözleşmesi'ndeki değişikliğin, ikili görüşmeler yoluyla yapılabileceği konusunda da hiçbir ilerleme sağlanamamıştır.

Yaşanan bu gelişmelere rağmen Selim Sarper, iki ülke arasında ittifak yapılabileceği hususundaki inancını yitirmemiş ve konuyu ittifak müzakeresinin usulüne getirmiştir. Bu meyanda Selim Sarper ilk önce bir proje hazırlanmasını ve sorunların ittifak maddelerinin teker teker görüşülmesi sırasında ele alınmasını teklif etmiştir. Bu teklifi kabul etmeyen Molotov önce sorunların çözümlenmesi gerektiğini, ondan sonra ittifak antlaşması müzakerelerine başlanabileceğini ifade etmiştir. Buna karşılık Selim Sarper, temasların devamı konusunda birkaç gün sonra tekrar randevu isteyebileceğini bildirmiş ve görüşme sona ermiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 267). Böylece yeni bir antlaşma yolunda beklentilerini ortaya koyan Sovyetler için sıra Türkiye'nin vereceği cevaba gelmiştir.

Selim Sarper görüşmeyle alakalı Ankara'ya gönderdiği raporunda, kendi görüşü olarak Sovyetlerin müzakereleri keseceklerini zannetmediğini yazmıştır. SSCB'nin arazi değişikliği üzerinde ısrarla duracağını tahmin etmediğini, aslında Molotov'un bunu diğer noktalarda bir taviz koparmak için ileri sürdüğü inancında olduğunu bildirmiştir. Sovyetlerin barış ortamında Boğazlarda üs elde etmek için ısrarcı olacaklarına, muhtemel bir savaşta ise Karadeniz'in güvenliği bakımından Boğazların ortak savunulması gibi somut bir teminatı kabul ettirmek isteyebileceklerine vurgu yapmıştır. Görüşme esnasında gösterilen kesin ve hassas tutum dolayısıyla Molotov'un, Türkiye'nin iç işlerine yönelik bazı teklifleri veya talepleri ileri sürmekten vazgeçtiğinden bahsetmiştir. Selim Sarper daha sonra da Karadeniz güvenliği ve Boğazların savunulması hususunda, Türkiye'nin iyi niyeti dışında maddi ve teknik imkânlar dâhilinde Sovyetleri tatmin edebilecek ne gibi tekliflerin yapılabileceğini sormuştur. İki ülke arasındaki ittifak görüşmelerinin arasını pek uzatıp soğutmamak için talimatın acele gönderilmesi tavsiyesinde bulunmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 267).

Selim Sarper'in, ikili görüşmelerin devam edebileceği, arazi değişikliği meselesinin Boğazlarda üs elde etmek ve Boğazları birlikte savunmak yolunda bir taviz elde etmek için öne sürüldüğü şeklindeki tespitlerine rağmen görüşme, Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından Türkiye açısından endişe verici bir gelişme olarak

yorumlanmıştır. Şükrü Saraçoğlu konuyla alakalı bilgi verdiği ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'a, SSCB'nin görüşmeler esnasında Türkiye hakkındaki saldırgan planlarını ortaya koyduğunu söylemiştir. "Burnuma kötü kokular geliyor" demek suretiyle yaşanan gelişmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde kötüye gidecek bir sürecin başlangıcı olarak gördüğünü ifade etmiştir (FRUSDP, C.VIII, 1945: 1234).

Buna karşın İsmet İnönü, askeri tecrübelerine dayanarak Sovyetlerin söz konusu talepleri hangi gerekçelerle ileri sürdüğünü anlamak konusunda zorlandığını söylemiş ve bu tür taleplerin normalde askerî bir hareketi başlatmak için gerekçe olarak dile getirildiğinin altını çizmiştir. Sovyetlerin saldırıya geçme niyeti varsa bunun için herhangi bir sınır hadisesini bahane etmesinin mümkün olduğunu ve böyle talepleri ortaya atmasına gerek olmadığından bahsetmiştir. Ayrıca Sovyetlerin uğradıkları bu kadar ıztıraptan sonra yeni bir askerî macera aramaları ihtimalinin zayıf olduğu düşünüldüğünde, Türkiye'nin ret cevabı karşısında isteklerini politika yoluyla daha müsait bir zamanda gerçekleştirmek için fırsat bekleyebileceğini söylemiştir (Turan, 2003: 36-37, 42).

İsmet İnönü bunların dışında, Sovyetlerin bu hamlesinin Türkiye'de kendi görüşlerine yakın bir iktidarın başa geçmesini istemesiyle alakalı olabileceğine de dikkati çekmek istemiştir. Ona göre SSCB, Türkiye'nin kendisiyle iyi münasebetleri korumak istediğini bilmekte ve memleket içinde bunu politik amaç olarak belirleyen bir fikir cereyanının bulunduğu inanmaktadır. Bu anlamda Sovyetler, Türkiye'nin kabul edemeyeceği istekleri ileri sürerek ülkede kargaşa yaratacak, uluslararası bir müdahaleye fırsat vermeden ve silah patlatmadan arzularını gerçekleştirebilecektir. Sovyetlerin beklentisi ne olursa olsun meselenin ehemmiyetinin kavranması ve icap eden tedbirlerin alınması gerekmektedir (Turan, 2003: 36-37, 42).

Sovyetlere karşı bir endişenin veya belirsizliğin başladığı bu süreçte SSCB'nin, Ermenilerin Türkiye'ye yönelik taleplerini kabul etmesi de Ankara'yı kaygılandıran diğer bir gelişme olmuştur. Çünkü Sovyet Hükümeti ilginç bir tesadüfle, 1938 yılında boşalan Katogikos mevkii için seçim yapılmasına 1945 Haziran ayı başında izin vermiştir. Seçim için dünyanın dört bir tarafından gelen din adamları ve Ermeni diasporası ileri gelenleri yeni Katogikoslarını seçmişlerdir. Hemen akabinde ise Stalin'e müracaatla, Ermenistan'ın Türkiye'den olan arazi taleplerini desteklemesini ve diasporadaki Ermenileri, Ermenistan'a davet etmesini istemişlerdir. Stalin ve Sovyet Hükümeti tarafından kabul edilen bu istekler, Pravda ve İzvestiya gazeteleri tarafından, Selim Sarper'in Molotov ile yaptığı görüşmeden hemen sonra yayınlanmıştır. Ayrıca SSCB'de Türkiye aleyhinde yeni bir basın kampanyası başlamış, San Francisco'daki Ermeni Komitesi ile Sovyet temsilcileri arasında atılacak adımlar konusunda toplantılar düzenlenmiştir (Gürün, 1991: 287-288).

Ankara ise bir taraftan SSCB'nin beklentileri konusunda Selim Sarper'e vereceği talimatı hazırlarken bir taraftan da konuyla alakalı İngiltere'yi bilgilendirmiştir. Bu durum karşısında İngiltere'nin ilk hamlesi, Sovyet isteklerini frenlemek için üç büyük müttefikin savaşa ilgili son gelişmeleri görüşeceği Potsdam Konferansı'ndan evvel ABD'yi yanına almak için çaba göstermek olmuştur. Bu kapsamda İngiltere, 18 Haziran 1945'te Amerika Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Molotov'un açıkladığı isteklerin, Stalin'in Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü hakkında Yalta

Konferansı'nda verdiği güvenceye ters düştüğünü bildirmiştir. SSCB'nin Montreux Sözleşmesi'nde değişmesini istediği maddeleri İngiltere ve ABD'ye bildireceğini söylemesine rağmen, bunları ilk önce Türkiye'yle konuşmasını şaşkıncı bulduğuna ifade etmiştir. Bu şartlar altında Potsdam Konferansı'ndan önce Sovyetlerin, Yalta görüşmelerine aykırı hareketinden dolayı uyarılması gerektiğinin altını çizmiştir. İngiliz yetkililer, Türkiye'ye gönderdiği 20 Haziran tarihli telgrafta ise Türk Hükümeti'nin, Sovyet isteklerine verdiği cevabı desteklediklerini ve bu konuda "Üç Büyüklerin" toplantısından önce Moskova nezdinde girişim yapılacaklarını söylemiştir (Bilge, 1992: 272-274).

İngiltere'nin Sovyet beklentilerini frenlemek için uğraş verdiği sırada Türk Hükümeti de Selim Sarper'e gönderdiği talimatta, Sovyetlerle yeni bir antlaşma münasebetiyle yapılacak görüşmelerde, arazi terki ve üs verilmesi gibi taleplerin hiçbir şekilde müzakere konusu edilmeyeceğini bildirmiştir. Uluslararası bir antlaşma olan Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik yapılacak konuşmaların bir işe yaramayacağını belirtmiştir. Bu cevap çerçevesinde Molotov'un yaklaşımında olumlu bir değişme olduğu takdirde görüşmelerin devam edebileceğini ifade etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 268).

Böylece Ankara, Türkiye ile SSCB arasında bir ittifak yapılması hususunda Sovyet beklentileri olarak öne çıkan üç isteğinin de kabul edilmeyeceğini bildirmiş ve Selim Sarper'in tavsiyeleri kabul görmemiştir. Bu bağlamda Türkiye, Sovyetlere sınır değişikliğinden vazgeçmesi halinde diğer istekleri konusunda herhangi bir öneri yapmayı doğru bulmamıştır. İttifak görüşmelerinde ilerleme sağlanabilmesi için Karadeniz'in güvenliği ve Boğazların savunulması hususunda iyi niyet dışında maddi ve teknik imkânlar dâhilinde Sovyetleri tatmin edebilecek bir teklifte bulunmamıştır. Bu şartlar altında da iki ülke arasında herhangi bir anlaşmaya varılma umudu çok azdır.

Nitekim 18 Haziran 1945'te gerçekleşen ikinci Selim Sarper-Molotov görüşmesinde Molotov, bir ittifak antlaşması söz konusu olacak ise "Sovyet Hükümeti'nin birinci görüşmede ileri sürdüğü talepleri ile şu an bahsedeceği taleplerinin Cumhuriyet Hükümeti'nce tetkik edilmesi lazım geldiğini" söylemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 271). Lakin Selim Sarper, Sovyetlerin toprak ve üs verilmesine dair ilk beklentilerinin görüşme konusu olamayacağı cevabını verince Molotov, Türkiye'nin iç politikası ve Balkanların durumuyla ilgili olduğu düşünülen (Turan, 2003: 35) yeni taleplerinden bahsedememiştir. Sadece Sovyet talepleri dikkate alınmadıkça Türkiye ile bir ittifak antlaşması yapılmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 272).

Bu konuda Selim Sarper sessiz kalınca Molotov, ittifak antlaşması fikri bir kenara bırakılsa bile Boğazlar Meselesi etrafında görüşmenin devam edebileceğini bildirmiştir. Selim Sarper'in "çok taraflı bir sözleşmeyi iki taraflı olarak görüşmekten ne fayda bekliyorsunuz" sorusu karşısında da Molotov, Türkiye'nin daha önce anlayışla karşıladığı Sovyetlerin Karadeniz güvenliği konusundaki endişesinden caydığı izlenimine kapıldığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Selim Sarper, Boğazlar Meselesinin Montreux çerçevesinde değil, ittifak antlaşması çerçevesinde ele alınmasının düşünüldüğünden bahsetmiştir. Lakin Sovyetlerin ittifak için üs ve toprak

şartı ileri sürmesinin antlaşmanın temelinden yıkılmasına neden olduğunu belirtmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 272).

Molotov ise Boğazlarla ilgili ayrı bir sözleşmenin mümkün olabileceği üzerinde durmuş ve savaş zamanında Sovyetlere üs verilip verilmeyeceğini sormuştur. Selim Sarper, Türkiye'nin üs konusunda barış veya savaş zamanı diye bir ayırım yapmadığı cevabını vermiştir. Sorun Boğazların savunulması ise bunun yapılacak ittifak antlaşması çerçevesinde ve savaş zamanında askerî yetkililer arasında kararlaştırılabileceğini bir kez daha dile getirmiştir. Molotov da ısrarla Sovyet talepleri yerine getirilmedikçe ittifak antlaşmasının söz konusu olamayacağını tekrar etmiş ve "Bu vaziyete göre Ankara'dan elleriniz boş olarak geldiniz" şeklinde bir ifade kullanmıştır. Buna karşılık Selim Sarper, "Molotov, Türkiye'nin Karadeniz güvenliği için Sovyetlerin yanında savaşa girmesini, kan akıtmasını öngören bir antlaşma teklifini kabul etmemesini eli boş olarak dönmek diye nitelendiriyorsa söyleyecek fazla bir şeyim kalmadı" demiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 273).

Selim Sarper'e söyledikleriniz konusunda haklısınız diyen Molotov, Türkiye'nin de Sovyetlerin Karadeniz'i güvence altına almak istemesi konusundaki hassasiyetini anlaması gerektiği üzerinde durmuştur. İmkânları sınırlı olan Türkiye'nin, Karadeniz'de kendi güvenliğini bile sağlayamayacağını söylemiştir. Molotov daha sonra konuyu arazi değişikliği meselesine getirerek aslında her şeyin Türk ordusunun, Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu zayıf durumdan faydalanıp topraklarına girmesiyle başladığından bahsetmiştir. Sovyet topraklarına giren Türk ordusunun, Ermenistan ve Gürcistan'ın topraklarının bir kısmını ele geçirdiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında ise "Sovyet Cumhuriyetleri büyük ve kuvvetli bir memleketdir. Fakat bu, küçük Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri'nin haklarını feda etmelerine neden olamaz" demiştir. Ayrıca bu konuyu kendileri unutsa bile Ermeni ve Gürcülerin unutmayacağını, Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini düzeltmek için toprak konusunu adil bir şekilde çözmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Selim Sarper, kendisine toprak meselesi konusunda görüşme yetkisinin verilmediğini ve tarihi tartışmanın kimseye yararının olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Moskova'ya büyük ümitlerle geldiğini söylemiş ve Sovyetlerin Türkiye'yi imkânsızlık karşısında bırakmış olması sebebiyle görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilememesinden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Selim Sarper, Molotov'un "Bu iş karşısında bir defa daha düşünürseniz çok iyi olur" sözleri karşısında da "Beraberce düşünelim, siz de biraz düşünün" cevabını vermiştir. Daha sonra da taraflar birbirine teşekkür ederek görüşmeyi sonlandırmışlardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 273; Hasanlı, 2011, s. 158-159).

Türkiye, ikinci görüşmenin sonunda söz konusu beklentiler dolayısıyla Sovyetlerle bir ittifak antlaşması yapılmasının mümkün olmayacağından kesin olarak emin olmuştur. Lakin SSCB'yle ilişkilerinin kopmasını istemediği için iki ülke arasında en azından bir dostluk antlaşması yapılması hususunda Selim Sarper'e talimat vermiştir. Ayrıca Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer, kendisini ziyarete gelen ve görüşmeler hakkında soru soran Vinogradov'a, bu şartlar altında Türkiye'nin takip etmekte olduğu dostluk ve anlayışın yerini uzaklık ve soğukluğun alacağına altını çizmiştir. Dile getirilen söz konusu taleplerin bir kenara bırakılması koşuluyla SSCB ile ilişkilerin gelişeceğini söylemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 273; FRUSDP, C. I, 1945: 1025). Feridun Cemal Erkin de Türkiye'nin toprak ve üs isteklerinden

vazgeçilmesi halinde klasik bir dostluk antlaşması yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Lakin yapılan bu girişimler karşısında Vinogradov, Türkiye'nin Moskova'yı memnun edecek önerilerde bulunması gerektiğini telkin etmiştir (Bilge, 1992: 273).

Türkiye'nin Moskova'yı memnun edecek önerilerde bulunmaması, SSCB'nin de beklentilerinden taviz vermemesi, özellikle arazi değişikliği talebini Selim Sarper'in ifade ettiği gibi diğer konularda bir taviz koparmak amacıyla gündeme getirmediğinin anlaşılması ve bundan vazgeçebileceği yönünde bir teşebbüste bulunmaması sonucu Türk-Sovyet ilişkileri bir çeşit askıya alınmıştır.

Yaşanan gelişmelerle alakalı olarak gerek Türkiye gerekse SSCB Hükümeti tarafından resmî bir açıklama yapılmadığı süreçte Türk basını, Sovyet talepleriyle ilgili 27 Haziran 1945 tarihine kadar herhangi bir haber yayımlamamıştır. Bu tarihten sonra yayımlamasının nedeni ise İngiltere basınında, Moskova yönetiminin Türkiye ile yeni bir antlaşma imzalamak için Kars ve Ardahan'ın kendisine geri verilmesini ve Montreux rejiminde değişiklik yapılmasını istediğine dair iddiaların yer alması olmuştur.

İngiltere merkezli bu haber karşısında *Akşam* gazetesi, haberlerin doğru olma ihtimalinden bahsederek Türkiye'nin bu istekleri şiddetle reddetmiş olabileceğine vurgu yapmıştır. Hükümetin meseleyle alakalı hiçbir açıklama yapmamış olmasını, konunun sonuçlanmamasına bağlamıştır. Bu nedenle hükümetin yapacağı açıklamaya kadar hadiselerin gelişiminin beklenmesini tavsiye etmiştir (*Akşam*, 27 Haziran 1945: 1). *Cumhuriyet* gazetesi, haberin doğru olup olmadığı konusunda hiçbir yorum yapmamıştır (*Cumhuriyet*, 27 Haziran 1945: 1.) *Ulus* gazetesi, Sovyet notasıyla alakalı Londra'da teyit edici bir bilginin olmadığını yazmıştır (*Ulus*, 28 Haziran 1945, s. 1). *Vakit* gazetesi, Sovyet istekleri konusunda resmî makamlar tarafından herhangi bir tekzip veya teyit yapılmamış olması dolayısıyla haberin doğru olabileceğini belirtmiştir. Lakin olayın hakiki mahiyetini anlamak için beklenmesi ve özellikle Sovyet kaynaklarının göstereceği tepkinin açığa çıkması gerektiğine dikkat çekmiştir (*Vakit*, 28 Haziran 1945: 1, 2). *Tanin* gazetesi, Moskova yönetiminin 1941 yılında Boğazlar hakkında hiçbir talepte bulunmayacağı ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceğine dair verdiği notayı hatırlatarak ortada çelişkili bir durum olduğuna vurgu yapmıştır (*Tanin*, 27 Haziran 1945, s. 1).

Ayrıca *Cumhuriyet* gazetesinden Nadir Nadi, "Sovyet isteklerine dair ileri sürülen iddialar şimdiye kadar yalanlanmamış olmamakla beraber, biz inanmak istemiyoruz" diyerek Sovyetlere karşı iyimser tavrını sürdürmüştür (Nadi, 1945b: 1). *Vakit* gazetesinden Asım Us, Sovyet talepleriyle ilgili haberlerin Türk-Sovyet ilişkilerinde buhrana benzer bir durum yarattığını ifade etmiştir. Bu buhranın SSCB'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve Montreux Sözleşmesi'ne saygılı olduğu yönünde bir açıklama yapmasıyla dağılabileceğini söylemiştir. Böylece Türkiye'nin de Sovyetlere karşı eski dostluğunun teminatını tekrar vereceğini belirtmiştir (Us, 1945b: 1, 4). *Tan* gazetesinden M. Zekeriya Sertel, BM Anayasası gereğince milletlerin toprak bütünlüğüne uyacağı konusunda yükümlülük altına giren SSCB'nin daha imzasının mürekkebi kurumadan böyle bir hata işlemeyeceği üzerinde durmuştur. Söz konusu haberlerin şimdiye kadar sadece İngiliz kaynaklarında yer almış olmasına dikkat çekerek milleti endişeye sevk etmenin doğru olmadığını ve hükümetin bu konuda halkı aydınlatmakta gecikmeyeceğini söylemiştir (Sertel, 1945: 1, 2). *Tanin*

gazetesinden H. Cahit Yalçın, Sovyet talepleri konusunda, “Hakikaten aydınlığa ihtiyacımız vardır. Fakat şimdiye kadar anlayabildiklerimiz bizleri uyandırmaya kâfidir” diyerek Avrupa basınında çıkan haberlerin Sovyet taleplerinin doğruluğunu teyit ettiği ve başka bir kanıtı ihtiyaç olmadığı üzerinde durmuştur. SSCB'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyacağı konusunda verdiği 1941 tarihli notayı hatırlatarak Moskova yönetimini ikiyüzlü bir politika izlemekle itham etmiştir (Yalçın, 1945b: 1).

Açıkçası Türk basınında, Sovyetlere karşı iyimserliğin yerini kuşkunun almaya başladığı ve gelişmeler hakkında hükümetten aydınlatıcı açıklama beklendiği bu dönemde Ankara, Bulgaristan ve Kafkaslarda bulunan Sovyet ordusunun harekete geçme ihtimaline karşı tedbir almak ve politik müzakereler sırasında hazırlıksız bulunmamak için ilk başta kısmi seferberlik ilan etmeyi düşünmüştür. Lakin ortada ciddi bir Sovyet tehdit görülmemesi ve meselenin uluslararası boyutta ele alınabilmesi için bundan vazgeçmiştir. Sovyet beklentileri olarak öne çıkan taleplerle ilgili Moskova yönetiminden resmî bir yazı gelmediği için kendisi de herhangi resmî bir beyanatta bulunmamıştır. Nihayetinde Ankara, İngiltere ve ABD'nin kendisini desteklemesi halinde Sovyetlerin taleplerinde ısrarcı olmayacağı düşüncesiyle bu ülkeleri harekete geçirmeyi daha mantıklı bulmuştur (Turan, 2003: 36, 41, 46). Nitekim İngiltere ile 1939 yılından beri sürdürdüğü bir ittifakı mevcuttur, ABD ise II. Dünya Savaşı'nın sonunda en güçlü devlet olarak öne çıkmıştır.

3. Türkiye'nin ABD ve İngiltere'nin Desteğini Alma Çabaları

Bölgesel çıkarları gereği İngiltere, Türk-Sovyet görüşmelerinde Türkiye'yi desteklediği ve Sovyet isteklerini haksız bulduğu için Türkiye, Sovyet beklentileri konusunda özellikle ABD'nin desteğini almak için çaba göstermiştir (Turan, 2003: 36, 41). Bu kapsamda Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson ile bir araya geldiği 18 Haziran 1945 tarihli görüşmede, Selim Sarper ile Molotov arasında 7 Haziran'da gerçekleşen görüşmeyi gündeme getirmiştir. Nurullah Esat Sümer, Wilson'a, Türkiye'nin toprak iadesi, üs verilmesi ve Boğazlardan geçiş karşılığında SSCB ile ikili bir antlaşma yapmayı uygun bulmadığını bildirmiştir. Türkiye ile SSCB arasında antlaşma yapılmamasının ilişkilerde kırılmaya yol açacağını söylemiştir. Bu durum karşısında ABD Hükümeti'nin nasıl bir yol izleyeceğini sormuş ve Moskova nezdinde yapılacak girişimlerde yardımlarının beklendiğini dile getirmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1020-1022).

Selim Sarper, 24 Haziran'da bir araya geldiği Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Harriman'a, Türkiye'nin Sovyet taleplerini kabul etmediğinden bahsetmiştir. Türk Hükümeti'nin bu taleplerin kabul edilmesi halinde, SSCB'nin Polonya gibi Türkiye'yi de doğrudan etkisi altına almak için harekete geçeceği düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir. SSCB'nin Türkiye'yi, Finlandiya'dan Çin'e kadar uzanan kendi güvenlik bölgesine almak istediğine değinmiş ve bu konuda blöf yapmadığını söylemiştir. Selim Sarper konuşmasının devamında da SSCB'nin Boğazlarda üs talebinin, Karadeniz'i Sovyet blokunda olmayan devletlere kapatmak ve gemilerini serbest bir şekilde Akdeniz'e çıkarmakla alakalı olduğunu belirtmiştir. Toprak talebinin, Sovyetlerin Kafkasya'nın ötesine yani İran ve Irak'tan Basra Körfezi'ne doğru genişleme politikasıyla ilgili olduğu üzerinde durmuştur. Sovyet Hükümeti'nin isteklerini gerçekleştirebilmek için yakında Türkiye'ye baskı yapmaya başlayacağına ve bunun

için de Bulgaristan ve Kafkasya'ya yeni askerî kuvvet sevk edebileceğine değinmiştir. Böylece Selim Sarper, SSCB'nin atacağı adımlar konusunda ABD'nin dikkatini çekmek suretiyle Türkiye'nin yardıma ihtiyacı olduğunu hissettirmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1029-1030).

Yine Nurullah Esat Sümer, 26 Haziran'da Wilson ile yaptığı diğer bir görüşmede, İngiltere'nin Sovyet beklentilerini engellemeye yönelik çabalarına ABD'nin destek vermesini istemiştir. Molotov'un, Selim Sarper ile yaptığı görüşmeler tehdit içermese de SSCB'nin Polonya ve Macaristan'daki askerî kuvvetlerini Bulgaristan'a taşımalarının Türkiye açısından tehlikeli bir gelişme olduğuna değinmiştir. Herhangi bir Sovyet saldırısından emin olunmamakla birlikte böyle bir durum karşısında, Türkiye'nin hazırlıksız yakalanmayacağına altını çizmiştir. Bu sözler üzerine Wilson, Türkiye'nin niçin 7 Haziran'da Sovyetlerle görüşmek için girişimde bulunduğunu sormuştur. Nurullah Esat Sümer ise görüşmelerin SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'un, Selim Sarper'i Molotov'dan randevu alması gerektiği konusundaki teşviki sonucu gerçekleştiğini, yani ilk girişimin Türkiye tarafından başlatıldığı bilgisinin doğru olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin, Molotov'un önerilerini Potsdam Konferansı'ndan önce açıklamasından memnun olduğunu bildirmiştir. Bu sayede ABD ve İngiltere'nin, Sovyet isteklerinden haberdar olduğundan ve SSCB'yi milletlerarası ilkelere uyması konusunda ikna edebileceğinden bahsetmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1030-1031).

Başbakan Şükrü Saraçoğlu da 2 Temmuz'da Wilson ile yaptığı görüşmede, "Sizin ve İngiltere'nin birçok sorunu var. Biz Türklerin tek bir sorunu var ama bu bizim için bir ölüm kalım meselesidir" diyerek ABD'nin, SSCB'ye karşı bir an önce harekete geçmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Sovyetlerin Türkiye'nin bağımsızlığına kastetmesi halinde, Türkiye'nin sonuçları ne olursa olsun savaşmaktan çekinmeyeceğini ve onların boyunduruğunu kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Dünyanın kaderini ABD ve İngiltere'nin belirleyeceğini hatta bu konuda ABD'ye daha fazla sorumluluk düştüğünü ifade etmiştir. Şükrü Saraçoğlu daha sonra da Sovyetlerin delirdiğine, dünya hâkimiyetini hayal etmeye başladığına ve bunu gerçekleştirmek için birçok konuda ABD ve İngiltere'ye karşı çıktığına değinmiştir. Her yerde karışıklık çıkarıp bundan yararlanmayı ümit eden Sovyetleri durdurmanın tek yolunun, ABD ve İngiltere'nin SSCB karşısında dik durması olduğunu ifade etmiş ve bu sayede dünyanın barış içerisinde yaşayabileceğine vurgu yapmıştır. Bunun gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin SSCB ile yeniden temaslara başlayabileceğinin altını çizmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1034-1036).

Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ise 7 Temmuz 1945'te ABD Dışişleri Bakan Vekili Grew'i ziyaret ederek Sovyet isteklerinin engellenmesi konusunda ABD'nin desteğini almak için görüşmelerde bulunmuştur. Hüseyin Ragıp Baydur, Sovyet talepleri özellikle de arazi değişikliğiyle ilgili Türkiye'nin taşıdığı kaygıların anlaşılabilmesi için Grew'e, Sovyet Hükümeti, ABD'den Boston ve San Francisco şehirlerini terk etmesini isterse, böyle bir talebi tehdit olarak kabul edip etmeyeceklerini sormuştur. Molotov'un, 1921 Antlaşması Sovyetlerin zayıf olduğu bir zamanda müzakere edildiği şeklindeki sözleriyle Sovyetlerin şimdi güçlü olduğunun kastedildiğini ve bu nedenle Kars ve Ardahan'ın iadesini beklemediklerini söylemiştir. Türkiye'nin hiçbir bölgeyi terk etmeyeceğini ve topraklarını korumak için savaşmaktan

çekinmeyeceğini belirtmiştir. Ama böyle bir durumda da BM ilkelerinin ruhuna aykırı bir durumun ortaya çıkacağına ve ABD'nin alacağı tavrın söz konusu gelişmeye mâni olacağına vurgu yapmıştır (FRUSDP, C. I, 1945: 1044-1046).

Dışişleri Bakanı Hasan Saka da ABD'nin Londra Büyükelçisi'yle 12 Temmuz'da yaptığı görüşmede, Stalin tarafından Yalta'da Türkiye'ye ilişkin verilen güvencelere rağmen yaşanan son gelişmelerin Sovyet niyetleri konusunda ciddi kaygılara yol açtığından bahsetmiştir. Molotov ile Selim Sarper arasında geçen konuşmada, Sovyetlerin antlaşmanın ön hazırlığı olarak bir Türk toprağı olan Kars ve Ardahan'ın kendilerine bırakılmasını, Boğazlar ve Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini talep ettiğini söylemiştir. Ayrıca Molotov'un, Polonya örneğini vererek Türkiye'yi Sovyet nüfuz alanına çekmek, yani fiilen ilhak etmek istediğine dair niyetini açığa vurduğunu belirtmiştir. Bu beklentiler karşısında Türkiye'nin, topraklarının bir kısmını bırakmayı tartışmayacağını, üs taleplerini kabul etmeyeceğini, Montreux Sözleşmesi'ni ikili değil, uluslararası bir ortamda müzakere etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Hasan Saka konuşmasının sonunda ise Türkiye'nin toprak bütünlüğünün kaybolması halinde dünya barışının yeniden tehlikeye gireceğinin altını çizmiş ve böyle bir durumda ABD'nin desteğinin beklendiğini ifade etmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1050-1051).

Görüldüğü gibi Türkiye, ABD'nin desteğini alma konusunda, SSCB'nin dünya barışı önünde büyük bir tehdit olduğu ve bu tehdidin bir an önce bertaraf edilmesi gerektiği tezini işlemiştir. Dünya hâkimiyeti hayalleri kuran Sovyetlerin, bu arzularını gerçekleştirmek için başlangıç olarak Türkiye'den toprak ve üs talebinde bulunduğunu söylemiştir. ABD'nin Türkiye'yi desteklemesi ve SSCB'yi milletlerarası ilkelere uyması konusunda ikna etmesi halinde, Sovyetlerin taleplerinde ısrarcı olmayacağına ve Molotov ile görüşmelerin yeniden başlayabileceğine vurgu yapmıştır. Aksi halde Türkiye'nin, haksız olduğuna inandığı talepleri yerine getirmeyeceğinin ve bu uğurda gerekirse savaşacağına altını çizmiştir. Nitekim böyle bir durumda, BM ilkelerinin ruhuna aykırı bir durumun ortaya çıkacağını ve Sovyetlerin dünya hâkimiyeti yolunda cesaretlerinin artacağını ifade etmiştir. Türkiye özellikle Sovyetleri durdurmanın tek yolunun ABD'nin, İngiltere ile birlikte SSCB karşısında dik durması olduğuna dikkati çekerek bu sayede dünyanın yeni bir çatışma ortamına girmeyeceği üzerinde durmuştur.

Türkiye'nin bu tezine karşılık SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov, Wilson ile 28 Haziran'da yaptığı görüşmede, her şeyin Türkiye'nin Sovyetlere ittifak antlaşması teklifinde bulunmasıyla başladığından bahsetmiştir. Böylece Vinogradov ortada herhangi bir tehdit veya baskı olmadığına ve taleplerin durup dururken ortaya çıkmadığına altını çizmiştir. Bu bağlamda Molotov'un, Selim Sarper'e, Türkiye'nin SSCB ile yapacağı dostluk antlaşmasına karşılık Kars ve Ardahan'ı iade etmesi gerektiği talebini ilettiğini söylemiştir. Vinogradov, Wilson'un toprak taleplerini dünya kamuoyu nasıl karşılar sorusu karşısında da SSCB'nin söz konusu toprakları yeterli arazisi bulunmayan Ermeniler için istediğini ve bu nedenle dünya kamuoyunun arazi talebini anlayışla karşılayacağı yanıtını vermiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1031-1032).

Vinogradov konuşmasının devamında ise Molotov'un özellikle üs konusundan bahsetmediğini, konunun Karadeniz'in güvenliği için gerekli tedbirler kapsamında gündeme geldiğini belirtmiştir. SSCB için Karadeniz'in güvenliğinin çok önemli

olduğuna, şu anki rejimin savaş zamanında Boğazları, Sovyetlere kapatabileceğine ve düşmanlarına açabileceğine değinmiştir. Durumun böyle devam etmesine SSCB'nin müsaade etmeyeceğinin, güvenliği için savaş gemilerini Boğazlardan geçirebilme ve diğerlerine kapatabilme hakkına sahip olması gerektiğinin altını çizmiştir. Nihayetinde Ankara'nın Türkiye ile SSCB arasında çözülmesi gereken sorunların farkında olduğunu ve atacakları adımların Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceğine yön vereceğini dile getirmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1032).

Yaptığı görüşmeler sonucunda gerek Türkiye'nin gerekse SSCB'nin düşünceleri konusunda bilgi sahibi olan Wilson konuyla alakalı gönderdiği telgraflarda, SSCB'nin istekleri konusunda ABD Dışişleri Bakan Vekili Grew'in dikkatini çekmeye çalışmıştır. 20 Haziran'da gönderdiği telgrafta, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik taleplerinin yeni bir dünya örgütü kurulma sürecinde SSCB'nin katılımıyla belirlenecek olan ruh ve ilkelerle bağdaşmadığından bahsetmiştir. Sovyetlerin Türkiye'ye karşı askerî eylemde bulunup bulunmayacağına belli olmadığı bu dönemde, Türkiye'ye ABD'den beklentileri konusunda olumsuz bir yanıt verilmemesini tavsiye etmiştir. SSCB'ye, Montreux Sözleşmesi'yle ilgili değişikliğin ikili değil çok taraflı görüşmeler yoluyla gerçekleşmesi konusunda telkinde bulunulmasını önermiştir. ABD'nin bu konudaki görüşlerini bir an önce Moskova'ya iletmesi halinde mevcut sorunun çözümüne katkıda bulunacağına inandığını belirtmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1023). Wilson, 22 Haziran'da gönderdiği telgrafta, Nurullah Esat Sümer ile yaptığı konuşmayı aktarmıştır. Bu meyanda Molotov ile Selim Sarper arasında 18 Haziran'da yeni bir görüşme yapıldığı ve Sovyetlerin beklentilerinde ısrar etmesi halinde Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde uzaklaşma olacağı konusunda bilgi vermiştir. Türkiye'nin Sovyet taleplerinin geri çekilmesiyle ilgili ABD'nin Moskova nezdinde temasta bulunacağı hususunda ümitli olduğundan bahsetmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1024-1025).

Wilson, 2 Temmuz'da gönderdiği telgrafta ise bugünkü Sovyet Hükümeti'nin bir zamanlar Çarlık rejiminin elinde tuttuğu prestije yeniden sahip olma peşinde koştuğu, bu nedenle Kars ve Ardahan'ın iadesi talebinin ciddiye alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Sovyetlerin güvenliği için istediği Boğazlardan geçiş özgürlüğünün Girit'teki bir hava kuvveti tarafından kapatılabileceğine ve bu nedenle Sovyetlerin güvenliğinin Ege'ye uzanabileceğine değinmiştir. Böyle bir durumda tartışmaların Karadeniz Boğazı'ndan Akdeniz'e, Süveyş ve Cebelitarık'a kadar uzanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca 1941'de Montreux Sözleşmesi ve Türkiye'nin ülke bütünlüğüne saygı konusunda güvence veren SSCB'nin, dostluk antlaşmasını feshederek bu politikasını terk ettiğini ifade etmiştir. Böylelikle BM'nin ruhuna ve ilkelerine aykırı hareket eden SSCB'nin söz konusu taleplerini bırakması konusunda ikna edilmesi gerektiğini söylemiştir. Aksi halde barış ve iş birliğinin yerini dünyanın 1936 yılından itibaren gördüğü sıkıntılı bir sürecin alacağını dile getirmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1033-1034).

Wilson, 5 Temmuz tarihli telgrafında da Doğu Avrupa'yı SSCB'ye kaptıran ABD'nin, gerek Ortadoğu'daki çıkarları gerekse dünyanın iş birliği ve güven içinde yaşamasından elde edeceği menfaatleri dolayısıyla, bağımsızlığı etkileyen taleplere direnen Türkiye'yi desteklemesi gerektiğini söylemiştir. Bu durumla ilgili tüm hususların "Üç Büyüklerin" bir araya geleceği Potsdam Konferansı'ndan önce Başkan Truman'a sunulmasının yararlı olacağını ifade etmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1041-1042). Bu arada Amerika'nın Roma Büyükelçisi de Grew'e 5 Temmuz'da gönderdiği telgrafında,

Sovyetlerin, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'daki askerî faaliyetleri ve yaptığı yığınaklar hakkında kendisine gelen son raporları aktarmıştır. Büyükelçi, raporlarda askerî faaliyetlerin Boğazlarla ilgili isteklerinin kabulü hususunda Türkiye üzerinde baskı kurmaya yönelik bir adım olabileceği konusunda tespitlerin yer aldığını yazmıştır (FRUSDP, C. I, 1945: 1042-1043).

Gerek İngiltere'nin gerek büyükelçilerinin gerekse Türk yetkililerinin, Sovyet beklentilerinin geri çekilmesi gerektiği, aksi halde dünyanın yeni bir kargaşa ortamına sürükleneceği yönündeki tespitleri, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda karşılık bulmamıştır. Bakanlık, SSCB'nin BM'nin ruhuna ve ilkelerine aykırı davranarak dünya barışı için yeni bir tehdit unsuru olduğuna ve Türkiye'den taleplerinin engellenmemesi halinde dünya hâkimiyeti yolunda başka bölgelere göz dikeceğine dair uyarıları pek mantıklı görmemiştir.

Bu nedenle ABD Dışişleri Bakan Vekili Grew, İngiltere'ye 23 Haziran'da verdiği yanıtta, ABD'nin Molotov ile Selim Sarper arasında samimi bir ortamda geçen ve keşif amaçlı olduğu düşünülen görüşmeler konusunda SSCB'ye herhangi bir protestoda bulunmayı erken bulduğunu belirtmiştir. Sovyet taleplerine dair herhangi resmî bir belgenin olmadığı bir ortamda yapılacak protestonun, Potsdam'da Boğazlarla ilgili görüşmeler üzerinde olumsuz bir etki yapabileceğine değinmiştir. En iyi çözümün Moskova'da gerçekleşen görüşmelerin konferanstan önce gündeme getirilmemesi olduğunu söylemiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1028-1029).

Grew, Wilson'a 23 Haziran 1945'te gönderdiği talimatta da ABD temsilcilerinin, Yalta Konferansı'nda İngilizlerin bahsettiği gibi Stalin'in kesin bir pozisyon aldığını hatırlamadıklarına vurgu yapmıştır. Wilson'dan, Türkiye Hükümeti'ne Molotov ile yapılan görüşmeler konusunda verdiği bilgi için teşekkür etmesini, keşif amaçlı yapıldığı düşünülen görüşmelerin tehditlerden arındırılmış samimi bir atmosferde gerçekleşmiş olmasından dolayı duyulan memnuniyeti dile getirmesini istemiştir. ABD'nin her iki tarafın birbirlerinin bakış açılarına saygı göstererek daha fazla görüşme yapmasını beklediğini, bunu yaparken de BM'nin ilkelerine aykırı bir yol izlenmeyeceğinden emin olduğunu bildirmesini söylemiştir. Grew talimatının sonunda da Wilson'a Potsdam Konferansı buluşmasının eşliğinde 7 Haziran görüşmelerinin üzerinde çok durmaması gerektiğini ifade etmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1028-1029).

Grew, 7 Temmuz'da Hüseyin Ragıp Baydur'a verdiği yanıtta ise ABD'nin dünya barışını tehdit eden her konuya ilgi gösterdiğini, ancak şimdiye kadar Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin dostluk ortamı içinde ve görüş alışverişi şeklinde ilerlediğinin düşünüldüğünü ve ortada somut bir tehdidin görülmediğini dile getirmiştir. Sovyet Hükümeti'nin sınır düzeltmesiyle ilgili talebiyle tam olarak neyi kastettiğinin açığa kavuşmadığından ve ABD açısından Sovyet taleplerini şu aşamada tehlikeli olarak görmenin erken olduğundan bahsetmiştir. Sovyet beklentileriyle ilgili meselenin Potsdam Konferansı'nda gündeme gelebileceğini, lakin ABD'nin bu vakte kadar harekete geçmeyi doğru bulmadığını söylemiştir. Grew son olarak da Türkiye'yi ABD'nin dostu olarak gördüklerini, SSCB'nin de mevcut sorunların barışçıl bir şekilde çözüme kavuşması yönünde çaba göstereceğine inandıklarını ifade etmiştir (FRUSDP, C. I, 1945: 1045-1046).

ABD'nin bu tavrına karşılık İngiltere, Sovyet istekleri karşısında Türkiye'nin yanında olduğunu göstermek için tek başına harekete geçmiştir. Bu kapsamda Londra kabinesi, 7 Temmuz günü, Moskova Büyükelçisi aracılığıyla Molotov'a şu mesajı iletmiştir:

“İngiltere Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin toprak iddiaları ve Boğazlardaki üs talepleri karşısında çok şaşırılmıştır. Çünkü bu istekler sadece Türk-Sovyet meseleleri olarak kabul edilemez. İlk talep Birleşmiş Milletler Teşkilatı ışığında ele alınabilir, ikincisi çok taraflı Montreux Sözleşmesi'ni ilgilendirir. Diğer taraftan Yalta'da Sovyet Hükümeti'nin Montreux Sözleşmesi'ni etkileyen konularda, Türk Hükümeti'ne başvurmadan önce Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti ve İngiltere Hükümeti'ne danışması gerektiği kararı alınmıştır. Mareşal Stalin ayrıca Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü etkileyen herhangi bir eylemde bulunmamayı ve Türk Hükümeti'ne güven verici bir tutum sergilemeyi kabul etmiştir. Bu yüklenimler ortadayken son dönemde Sovyet basın ve radyosunda görülen Türkiye aleyhindeki kampanyalar, İngiltere Hükümeti tarafından büyük bir hayretle karşılanmıştır. İngiltere Hükümeti bu son gelişmeler hakkındaki görüşlerinin Sovyet Hükümeti'nce bilinmesini istemekte ve sorunun “Üç Büyüklerin” toplantısında tartışılması gerektiğini bildirmektedir (FRUSDP, C. I, 1945: 1048).

Böylece İngiltere, Türkiye'ye verdiği sözü yerine getirerek Potsdam Konferansı'ndan önce Moskova nezdinde yaptığı girişimle SSCB'yi uyarılmıştır. Türkiye'nin ittifak talebi karşısında, Sovyet beklentileri olarak öne çıkan arazi talebi ve Boğazlarda üs konularında SSCB'nin tutumunu eleştirmiştir. İngiltere, bu meseleleri Türkiye ile SSCB arasında çözüme kavuşturulabilecek bir sorun olarak görmediğinin altını çizmiştir. Gerek bu taleplerin gerekse Sovyet basınının Türkiye aleyhinde yürüttüğü kampanyaların, Stalin'in Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı duyacağı ve ona karşı rahatlatıcı bir tutum takınacağı konusunda verdiği taahhüt ile uyuşmadığına vurgu yapmıştır.

Sovyet taleplerinin engellenmesi hususunda İngiltere'nin Türkiye'yi desteklediği, ABD'nin ise herhangi bir girişimde bulunmadığı bu dönemde Türk basını, Sovyet taleplerinin gerçek olduğuna inanmaya başlamıştır. Bunun nedeni ise Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın, Türk-Sovyet ilişkileriyle alakalı Londra'da basın mensuplarına verdiği beyanat olmuştur. Nitekim Hasan Saka beyanatında, “Türkiye için sınır tadili veyahut arazi tavizi mevzubahis değildir. Boğazlar rejimi, Montreux Sözleşmesi'yle tayin edildiğinden herhangi bir değişiklik ancak çok taraflı bir yaklaşımla mümkün olabilir. Türk dış siyaseti her zaman birbirlerinin egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde SSCB ile arasındaki samimi ve dostane münasebetlerin güçlendirilmesinden yana olmuştur” demiştir (Akşam, Cumhuriyet, Ulus, Vakit, 12 Temmuz 1945: 1-4).

Yapılan açıklamayı Sovyet taleplerinin doğruluğu konusunda başka bir kanıt gerek yok şeklinde değerlendiren köşe yazarları da buna karşı hemen tepki göstermişlerdir. Bu meyanda, *Akşam* gazetesinden Necmeddin Sadak, Türkiye'nin iyi geçinmek adına Sovyet taleplerini kabulünün imkânsız olduğunu yazmıştır (Sadak, 1945a: 1, 2). *Cumhuriyet* gazetesinden Nadir Nadi, iki millet arasındaki dostluğun tamir edilemez bir hale gelmeden önce dengeye kavuşması konusunda Moskova yönetimine

çağrıda bulunmuştur (Nadi, 1945c: 1, 3). *Ulus* gazetesinden M. Faik Fenik, Türkiye ile SSCB arasında arazi ve sınır değişikliği gibi bir konunun münakaşasının bile yapılamayacağını ifade etmiştir (Fenik, 1945b: 1, 2). *Vakit* gazetesinden Asım Us, Türk-Sovyet münasebetlerinin hangi şartlar altında yenilenebileceğinin net bir şekilde ifade edildiğine ve iki memleketin geleceğinin Sovyetlerin takınacağı tavra bağlı olduğuna dikkati çekmiştir (Us, 1945c: 1, 4). *Tanin* gazetesinden H. Cahit Yalçın, Sovyetlerin Türkiye'den bazı taleplerde bulunduğu gerçeğinin ortaya çıkmasına rağmen BM'nin bu durum karşısında sessiz kalmasını eleştirmiştir. BM Anayasasını hatırlatarak Sovyetlere karşı "Efendi, başkasının topraklarına göz dikmeye ne hakkın var? Hani verdiğin taahhütler, imzaladığın vesikalar? Hani devletler hukuku? Başka bir devlet senden buna benzer bir şey isterse onu kabul eder eder misin?" şeklinde bir tavır gösterilmemesi nedeniyle serzenişte bulunmuştur (Yalçın, 1945c: 1).

4. Potsdam Konferansı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

ABD, İngiltere ve SSCB hükümet başkanlarının dünyada yaşanan son gelişmeleri ve bundan sonra atılacak adımları konuşmak için bir araya geldiği Potsdam Konferansı, 17 Temmuz 1945'te başlamış ve 2 Ağustos'a kadar devam etmiştir (Köse, 2015: 258-269). Konferansın başlamasına bir gün kala, yani 16 Temmuz'da konferansla ilgili hazırlığın ne durumda olduğunu görüşmek için Molotov ile Eden bir araya gelmiştir. Görüşme sırasında Eden, Sovyetlerin Türkiye'den toprak taleplerini gündeme getirmiş ve bu konuda Türk yetkililerin, Londra'da kendisini ziyaret ederek bilgi verdiğini söylemiştir (Hasanlı, 2011: 170).

Bunun üzerine Molotov, yapılan görüşmeden haberdar olduğunu belirtmiş ve "Umarım Türkler sizi doğru bilgilendirmişti" demiştir. Molotov daha sonra da söz konusu taleplerin yasal bir şekilde SSCB'ye ait olan bazı toprakların iadesinin Türkiye'den istenmesi şeklinde cereyan ettiğini ve ortada büyütülecek bir şey olmadığını dile getirmiştir. Bu toprakların, Türkiye'nin 1921 yılında Sovyetler Birliği'nin güçsüzlüğünden faydalanarak Sovyet Ermenistan'ından aldığı topraklar olduğunu ve bu yüzden Ermenilerin kendilerini zavallı hissettiklerini anlatmıştır. Ermenistan'a ait toprakların genişlemesi halinde yurtdışında yaşayan Ermenilerin vatana dönmeye çalışacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca İngiliz Hükümeti'nin daha önce birçok kez Türk egemenliği altındaki Ermenileri savunmak için mücadele verdiğini hatırlatmış ve bu nedenle yaptıkları davranışın anlayışla karşılanması gerektiğine dikkati çekmiştir (Hasanlı, 2011: 170).

Molotov'un bu sözleri karşısında Eden, İngiltere'nin SSCB'nin Boğazlarla ilgili talepleri hakkında uzun süredir bilgi sahibi olduğunu ama hiçbir zaman Türkiye'den toprak isteyeceğine dair herhangi bir duyum almadıklarını söylemiştir. Molotov da toprak talebinin, Türklerin SSCB'ye ittifak teklifinde bulunması üzerine Sovyet koşulu olarak öne sürüldüğünü anlatmıştır. Ayrıca bahsi geçen toprakların, Türk toprağı olmadığını ve Sovyetler Birliği'nden zorla aldığını bir kez daha hatırlatmıştır. Molotov yine Polonya örneğini vererek 1921 yılında Sovyet topraklarının bir kısmını işgal eden Polonyalıların kendi durumlarını tekrar gözden geçirdiğini ve yaptıkları yanlışları dönerek bu toprakları Sovyetlere geri vermeyi kabul ettiğini belirtmiştir. Yapılan bu davranışın örnek alınması açısından Türklere de anlatıldığını ifade etmiştir (Hasanlı, 2011: 170).

Konferans başladıktan sonra Türkiye konusunu gayri resmî bir şekilde de olsa ilk gündeme getiren İngiltere Başbakanı Churchill olmuştur. Churchill, konferansın ikinci günü bir araya geldiği Stalin'e, Türkiye'nin SSCB'nin son dönemdeki talepleri nedeniyle haklı olarak endişeye kapıldığını iletmiştir. Stalin ise söz konusu taleplerin, Türklerin Sovyetlerle bir ittifak antlaşması istemesi sonucu gündeme geldiğini belirtmiştir. Türklerin ittifak isteğine karşılık Sovyetlerin önce Kars ve Ardahan'ın iadesini talep ettiğinden, olumsuz yanıt alınca da Montreux Sözleşmesi'ni gündeme getirdiğinden bahsetmiştir. Türkiye'nin sözleşmeyi müzakere etmeyeceğini bildirmesi üzerine kendilerinin de ittifak antlaşmasının müzakeresinin söz konusu olmayacağı cevabını verdiğini dile getirmiştir (Churchill, 2002: 751-752).

Görüldüğü gibi Türkiye'den birtakım taleplerde bulduklarını kabul eden Molotov ve Stalin, bu konunun durup dururken değil, Türklerin ittifak teklifine karşılık öne sürüldüğüne özellikle vurgu yapmışlardır. Yani Türkiye'ye karşı herhangi bir baskı veya tehdit söz konusu değildir. Ayrıca Molotov, sözü edilen toprakların Ermenilerin uğradığı haksızlığı gidermek ve yurt dışında yaşayan Ermenilerin vatanlarına dönmesini sağlanmak için istenildiğini belirterek bu konuda destek beklemiştir. Stalin ise ittifak teklifinde bulunan Türkiye'nin, SSCB'nin taleplerini kabul etmemesi üzerine görüşmelerin kesildiğini söyleyerek ortada Türkiye'nin endişelenmesini gerektirecek bir durum olmadığına dikkat çekmiştir.

Türkiye konusu Potsdam Konferansı'nın resmî olarak gündemine ise 22 Temmuz günü Churchill tarafından getirilmiştir. Churchill burada yaptığı konuşmada, Montreux Sözleşmesi'nin değişmesi gerektiği konusunda hem fikir olduklarını, Sovyet gemilerinin ve tüccarlarının Karadeniz üzerinden serbest dolaşımı için yapılacak düzenlemeyi memnuniyetle karşılayacaklarını söylemiştir. Churchill hemen akabinde Stalin'e, son zamanlarda meydana gelen gelişmeler dolayısıyla Türkiye'nin yaşadığı kaygıyı hatırlatmıştır. Bu meyanda Bulgaristan'daki Sovyet kuvvetlerinin yoğunluğundan, Sovyet basın ve radyosunun Türkiye aleyhine yürüttüğü kampanyadan, Moskova'daki büyükelçilerinin Molotov'un doğu sınırlarında değişiklik ve Boğazlarda üs istemiş olduğuna dair raporundan bahsetmiştir. Türklerin ittifak teklifine karşılık öne sürülen Sovyet taleplerinin, Türkiye'de toprak bütünlüğü ve İstanbul'un güvenliği konusunda endişeye yol açtığı üzerinde durmuştur. Churchill daha sonra da yaşanan son gelişmelerden haberi olmadığını ifade ederek Sovyet Hükümeti'nin konuyla alakalı mevcut tutumunun ne olduğunu sormuştur (FRUSDP, C. II, 1945: 256-257).

Stalin ise bu konuya açıklık getirmesi için sözü Molotov'a bırakmıştır. Molotov da yaptığı açıklamada, her şeyin Türkiye'nin SSCB'ye ittifak teklifinde bulunmasıyla başladığını ve bu teklife karşılık Sovyet Hükümeti'nin belirli koşullar öne sürdüğünden bahsetmiştir. Molotov, bu koşullardan birincisinin 1921 yılında Sovyet Ermenistan'ı ve Gürcistan'ından haksız bir şekilde koparılan toprakların iadesi, ikincisinin de Boğazlarla alakalı olduğunu ifade etmiştir. SSCB'nin, Montreux Sözleşmesi'ni adil bir anlaşma olarak görmediğini ve günün şartlarına göre yeniden düzenlenmesini arzu ettiğini söylemiştir. Bu kapsamda Türklerle, bu meselelerin çözüme kavuşturulması halinde, Sovyetlerin ittifak yapmaya ve ileri sürecekleri her talebi kabul etmeye hazır olduğu bilgisinin verildiğini dile getirmiştir. Eğer Türkiye, bu iki konuyu çözmeye hazır değilse, Sovyet Hükümeti'nin sadece Karadeniz devletleri arasında Boğazlarla ilgili bir anlaşma

yapılabileceği yönünde öneride bulunduğunu belirtmiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 257). Molotov daha sonra da SSCB'nin Boğazlarla ilgili beklentilerine dair aşağıdaki notayı sunmuştur:

1- Montreux'de imzalanan Uluslararası Boğazlar Sözleşmesi artık mevcut zaman koşullarına uymadığı için usulü çerçevesinde yürürlükten kaldırılacaktır.

2- Karadeniz'e tek geçidi oluşturan Boğazlar rejiminin tayini, ticaret geçiş serbestisi ve Boğazların güvenliği ilgili devletler olarak Türkiye ve SSCB'ye ait olacaktır.

3- Yeni Boğazlar rejimi diğer tedbirlere ilave olarak şunu da sağlayacaktır:

Kendi güvenlikleri yararına ve Karadeniz bölgesinde barışın korunması adına Türkiye ile SSCB, Boğazların üçüncü devletlerce Karadeniz devletlerine düşmanca maksatlarla kullanılmamasını Boğazlardaki ortak imkânları ile önleyeceklerdir. Yani Boğazlarda, Türk askerî üslerine ilaveten Sovyet askerî üsleri kurulacaktır (FRUSDP, C. II, 1945: 1427-1428).

Böylece Molotov, Türk-Sovyet ittifakına yönelik görüşmeler esnasında Selim Sarper'e ön koşul olarak açıkladığı üç Sovyet beklentisinden ikisini bir nota şeklinde İngiltere ve ABD'nin görüşüne sunmak suretiyle konuyu uluslararası müzakereye açmıştır.

Notayı inceleyen Churchill, burada dile getirilen taleplerin daha önce Molotov ve Stalin ile yaptığı görüşmeyle bağdaşmadığını söylemiştir. Molotov ise o zaman Türkiye ile ittifak antlaşmasının söz konusu olmadığı cevabını vermiştir. Bunun üzerine Churchill, Türkiye'nin, Boğazlar rejimi ve bir Sovyet üssü konusunda, kendileri dışında hiçbir ülkenin ilgisinin bulunmaması yönündeki talebini asla kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Molotov da geçmişte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında buna benzer antlaşmaların olduğunu hatırlatarak bunun imkânsız olmadığını dikkati çekmiştir. Churchill ise daha önce Sovyet Hükümeti'yle yapmış olduğu görüşmelerde, Türkiye'yi Montreux Sözleşmesi'ni gözden geçirmeye ikna etmeye çalışacağına söz verdiğini, lakin Molotov'un öne sürdüğü yeni tekliflerde ısrar edilmesi halinde verdiği sözün geçerli olmayacağını söylemiştir. Araya giren Stalin, İngiltere'nin bu konuda özgür olduğunu belirtmiştir. Truman da Sovyet talepleriyle alakalı bilgi sahibi olmadığı için konunun ertelenmesini önermiş ve önerisi kabul edilmiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 258-259).

Ertesi gün Türkiye konusu tekrar gündeme gelmiştir. İlk sözü alan Churchill, Boğazlarda Sovyet üslerinin kurulması fikrini desteklemeyeceğini tekrarlamış ve Türkiye'nin de bu teklifi kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Hemen akabinde söz alan Stalin ise Churchill'in "Sovyetlerin Türkleri korkuttukları" şeklindeki tespitiyle alakalı açıklama yapmak ihtiyacı hissettiğini söylemiştir. Stalin yaptığı açıklamada, Türklerin yaşadığı korkunun en önemli sebebi olarak gösterilen Sovyetlerin Bulgaristan'daki askerî varlığının, Türkiye için bir tehdit oluşturmayacak sayıda olduğunun altını çizmiştir. Korkunun ikinci sebebi olarak gösterilen sınır değişikliği konusunun, daha önce Ermenistan'a ait Kars bölgesi ile Gürcistan'a ait Ardahan bölgesinin iadesiyle alakalı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sınır değişikliği mevzusunun bir anda değil, Türklerin ittifak konusunu ortaya atması sonucu gündeme geldiğine tekrar vurgu

yapmıştır. Stalin son olarak da Türklere eğer ittifak yapılacaksa bunların düzeltilmesi gerektiğinin aksi halde ittifak yapılmayacağını bildirdiğini söylemiş ve “Bunda korkacak ne var” diye sormuştur (FRUSDP, C. II, 1945: 302-303).

Stalin, Türklerin korktuğu söylenen üçüncü meselenin Boğazlarla alakalı olduğunu belirttikten sonra mevcut sözleşmenin, Türkiye gibi küçük bir devlete boğazları istediği zaman açıp kapama hakkı vermek suretiyle SSCB gibi büyük bir devleti boğazından tutma ve ona hiçbir çıkış vermeme imkânı sunduğundan bahsetmiştir. Konuşmasının devamında ise Boğazlarla ilgili yapılan talebin, sadece Sovyet gemilerine Karadeniz’e serbest bir şekilde girip çıkma hakkı verilmesiyle alakalı olduğunu ifade etmiştir. İmkânları kısıtlı olan Türkiye’nin herhangi bir zorluk karşısında Boğazlardan serbest geçişi garanti edemeyeceğini söylemiş ve bu nedenle “Sovyetler gemilerini Boğazlardan güvenli bir şekilde geçirmek için kendi önlemini kendi almalıdır” demiştir. Boğazların güvenliğini sağlamak yolunda Boğazlardaki deniz üslerinin Türkler için kabul edilemez olduğu düşünülüyorsa, o zaman SSCB’ye donanmasını ikmal ve tamir yapabileceği, müttefikleriyle birlikte Boğazları savunabileceği başka bir deniz üssü verilmesini istemiştir. Bugünkü durumun aynen devamının gülünç olduğunu da dile getirmiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 303).

Böylece Stalin, ısrarlı bir şekilde SSCB’nin Türkiye’ye karşı bir tehdit oluşturmadığı konusunda müttefiklerini ikna etmeye çalışmıştır. Bu meyanda Sovyet askerlerinin sayısının Türkiye için tehdit oluşturmayacak kadar az olmasına vurgu yapmıştır. Özellikle Türkiye’yi endişeye sevk eden Kars ile Ardahan’ın iadesi talebinin kendilerine yapılan ittifak antlaşması çerçevesinde gündeme getirildiğini ve ittifak antlaşmasından vazgeçilmesi halinde geri çekileceğini ifade etmiştir. Boğazlarla ilgili taleplerinin sadece kendi gemilerinin güven içinde Karadeniz’e girip çıkmasıyla alakalı olduğu üzerinde durmuş ve saldırılara karşı Boğazların Türkiye tarafından savunulamayacağını belirtmiştir. Stalin, bu yolda Boğazların dışında başka bir üsse razı olduğunu söyleyerek açık kapı bırakmıştır. Ama hiçbir şekilde Montreux Sözleşmesi’nin aynen devamına razı olmayacağını altını çizmiştir.

Stalin’den sonra söz alan Truman, Montreux Sözleşmesi’nin tadilini desteklediğini ve Boğazların tüm dünyaya açık serbest bir su yolu olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü son iki yüz yıldır bu bölgede su yollarından kaynaklı yaşanan savaşları durdurmanın yolunun, Boğazlardan mal ve gemi geçişlerinin, Amerikan sularında olduğu gibi serbest bir şekilde yapılmasıyla mümkün olabileceğini söylemiştir. Bu nedenle SSCB ve İngiltere başta olmak üzere diğer memleketlerin, dünyanın bütün denizlerine serbestçe girmelerini istediğini belirtmiştir. Hatta Truman, iç su yollarında serbest geçişin ilgili devletlerin temsilcileri tarafından kontrol edilmesi yönünde bir öneri de sunmuştur. Buna göre ilk önce Tuna ve Ren nehirleri için milletlerarası bir kurul oluşturulacak ve bu kurula ABD, İngiltere, SSCB ile diğer kıyı devletleri üye olacaktır. Aynı yöntem daha sonra Kiel Kanalı’na uygulanacak, Montreux Sözleşmesi de benzer bir biçimde değiştirilecektir. Böylece SSCB, İngiltere, Fransa ve diğer bütün memleketleri mutlu kılacak, Amerika’nın ticaret yapacağı mutlu ve huzurlu bir Avrupa ortaya çıkacaktır. Montreux Sözleşmesi’yle ilgili görüşlerini bu şekilde açıklayan Truman, Stalin’in Türkiye’den istediği toprak meselesini ise bir Türk-Sovyet anlaşmazlığı olarak gördüğünü söylemiş ve iki ülke arasında halledilmesi gerektiğini

bildirmiştir. Ancak Karadeniz Boğazları sorununun ABD'yi ve bütün dünyayı ilgilendirdiğinin altını çizmiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 303-304).

Konuyla alakalı Churchill de Stalin'in savaş ve barış zamanında ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan serbest ve kısıtlamasız geçişlerini sağlamak için Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi isteğini desteklediğini dile getirmiştir. Bu geçiş serbestliği büyük devletler ve diğer ilgili devletlerin güvencesi altında işleyeceği için Stalin'in, İstanbul'un yakınında bir üs edinme talebinden vazgeçmesi hususunda umutlu olduğunu ifade etmiştir. Churchill, diğer suyollarıyla alakalı da Truman'ın sunduğu teklifin makul olduğundan, bu kapsamda Kiel Kanalı, Tuna ve Ren nehirlerinin serbest kullanıma açık olması gerektiğinden bahsetmiştir. Truman'ın, Montreux Sözleşmesi'nin değişmesi konusunda hemfikir olup olmadıkları sorusuna da "değişme amacı bakımından evet" cevabını vermiştir. Stalin ise Truman'ın önerilerini inceledikten sonra görüş bildirmek istediğini söyleyince konu bir sonraki toplantıya bırakılmıştır (FRUSDP, C. II, 1945: 304-305).

Görüldüğü gibi 23 Temmuz'daki toplantıda şimdiye kadar Sovyet beklentileri konusunda herhangi bir girişimde bulunmayan ABD'nin nasıl bir politika izleyeceği belli olmuştur. Bu meyanda Truman, üç Sovyet talebinden biri olan Montreux Sözleşmesi'yle ilgili değişikliği, deniz yollarından kaynaklı olası bir savaşı engellemek, tüm gemilerin bütün denizlere serbestçe girmesine imkân vermek ve ticaret yapacağı Avrupa'nın istikrarı adına desteklediğini bildirmiştir. Lakin bu destek SSCB'nin beklentilerini karşılamaktan uzaktır. Çünkü Sovyetler için önemli olan husus, Boğazlardan her ülkenin gemisinin serbest bir şekilde geçmesi değil, tam tersine geçmemesidir.

Truman'ın, arazi değişikliğiyle alakalı olan ikinci talebi, Türkiye ile SSCB arasında çözülmesi gereken bir mesele olarak görmesi Sovyetlerin lehine bir gelişme olmuştur. Bir bakıma SSCB, Türkiye'ye yönelik toprak isteğinde serbest bırakılmış ve bu konunun önemsenmediği hissettirilmiştir. Boğazlarda üs kurmakla ilgili üçüncü Sovyet talebine ise net bir cevap verilmemiştir. Lakin Truman, Karadeniz Boğazlarının tüm dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek bir nevi üs kurulmasına onay vermemiştir. Bu arada Churchill de Montreux Sözleşmesi'ndeki değişikliği hangi şartlar altında desteklediğini ifade ettiği konuşmasında SSCB'nin, Boğazları Türkiye ile birlikte kontrol etmesine müsaade edilmeyeceğinin altını çizmiştir. SSCB'nin, ticaret ve savaş gemilerini özgürce geçirebileceği için Boğazlarda üsse ihtiyacı olmayacağına vurgu yapmıştır.

24 Temmuz günü yapılan toplantıda Truman, bir gün önce verdiği önerinin incelenip incelenmediğini sormuştur. Stalin, söz konusu önerinin Türkiye ve Boğazlarla değil, Tuna ve Ren nehirleriyle alakalı olduğunu söylemiştir. Bu nedenle Stalin, Karadeniz Boğazları konusunda kendi yaptıkları tekliflere cevap verilmesini beklemiştir. Truman ise bu iki konunun bir arada incelenmesini talep edince Stalin, Boğazlar konusunda görüşlerin farklı olduğunu belirterek bu şekilde anlaşmaya varamayacaklarından korktuğunu söylemiş ve konunun ertelenmesini önermiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 365).

Öneri karşısında Churchill, Boğazlardan serbest geçişin, üç büyük devlet ve diğer güçler tarafından güvence altına alınması gerektiği konusunda anlaşmaya

varıldığını zannettiğini söylemiştir. Hatta Churchill sağlanacak güvenceyle Boğazların güçlendirilmesine gerek kalmayacağına değinmiştir. Lakin her durumda Boğazlardan özgürce geçme garantisi elde etmek isteyen, hatta kimin geçip kimin geçmeyeceğine Türkiye ile birlikte karar vermeyi arzu eden SSCB için Boğazlardan serbest geçişin milletlerarası kontrolle sağlanması da beklentilerini karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle Sovyetler, milletlerarası kontrol konusundan vazgeçilmesi için konunun olgunlaşmadığını ve Türkiye'nin böyle bir kontrolü kabul edeceğinden emin olmadığını ileri sürerek Türklerle bazı görüşmeler yapılması gerektiği üzerinde durmuştur (FRUSDP, C. II, 1945: 365-366). Buna karşın Churchill, Türkiye'nin Boğazlarda ağır tahkimat yerine bunu kabul etmesinin çok daha muhtemel olacağı cevabını vermiştir. Araya giren Truman, burada önemli olan şeyin kontrol olduğuna dikkat çekmiş, Boğazlardan geçiş serbest ise herhangi bir kontrol olmayacağından bahsetmiş ve "Türkiye'nin bakış açımızı görmesi için gayret göstereceğiz" demiştir. Bunun üzerine Stalin, üç ülkenin konu üzerinde çalışmasını önermiş ve toplantı bu şekilde sona ermiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 366-367).

25 Temmuz günü yapılan toplantıda Truman, iç suyollarının uluslararası hale getirilmesi meselenin dışişleri bakanları tarafından incelenmesini teklif etmiş ve isteği kabul edilmiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 387). Bunun üzerine iç suyollarıyla alakalı atılacak adımları tespit etmek için bir alt komite kurulmuş ve komite, 27 Temmuz'da ilk toplantısını yapmıştır. Lakin Sovyet temsilcisinin herhangi bir öneri sunmaması ve konuyla alakalı Molotov'dan talimat almadığını söylemesi nedeniyle görüşmeler sonuçsuz kalmıştır (FRUSDP, C. II, 1945: 453-454). Bu nedenle Truman, 31 Temmuz günü yapılan liderler toplantısında iç suyolları meselesini yeniden gündeme getirmiştir. İç suyollarının özgürlüğü konusunda anlaşmaya varılmasının Avrupa barışı için hayati önem taşıdığı üzerinde durmuştur. Stalin ise bu sorunun Karadeniz Boğazlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmasına rağmen, Boğazlar sorununun ertelendiğini belirtmiş ve karar vermek için zamana ihtiyaçları olduğunu söylemiştir. Bu istek karşısında Truman, konunun yakında toplanacak olan dışişleri bakanları konseyine sevk edilmesini önermiş ve bu şekilde meselenin geniş bir zaman içerisinde incelenebileceğini bildirmiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 527). Konferans sonunda kabul edilen protokolün XVI. maddesinde de Karadeniz Boğazlarıyla ilgili şu karar yer almıştır: Üç hükümet, Montreux'de akdedilen Boğazlar Sözleşmesi'nin günümüz koşullarını karşılayamadığı için revizyon ihtiyacını kabul etmiştir. Konu bundan sonra her üç hükümetin, Türk Hükümeti'yle doğrudan doğruya yapacağı görüşmelerde ele alınacaktır (FRUSDP, C. II, 1945: 1496-1497).

Nihayetinde Potsdam Konferansı'nda Sovyet yönetimi, Molotov'un Selim Sarper ile yaptığı görüşmelerde gündeme gelen sınır değişikliği meselesiyle, Sovyet Ermenistan'ından ve Gürcistan'dan 1921'de alınan toprakların iadesinin kastedildiğini ve Boğazlarda üs istediklerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Lakin toprak iadesi konusundaki isteği İngiltere'nin tepkisi ile karşılaşırken ABD'nin bir nevi onayını almıştır. Topraklarını korumak adına Boğazlarda üsse sahip olması gerektiği yolundaki isteği, iki müttefikinden de destek görmemiştir. Montreux Sözleşmesi'nin tadili konusunda ise beklentileri karşılanmamış ve görüşmelerin sürdürülmesi kararı alınmıştır. Zira sözleşmenin revizyonu konusunda hemfikir olan müttefikler, yapılacak değişiklik konusunda farklı beklentilere sahiptir.

Moskova yönetiminin Türkiye'ye yönelik taleplerinin ilk kez uluslararası platforma taşındığı Potsdam Konferansı, Türk basını tarafından büyük bir heyecanla takip edilmiştir. Lakin konferansta yaşanan gelişmelerin gizli tutulması ve birkaç resmî tebliğin dışında hiçbir açıklama yapılmamış olması nedeniyle yabancı ajans ve kendi muhabirlerinden elde ettiği bilgileri aktarabilmiştir. Bu bağlamda, SSCB'nin Montreux Sözleşmesi'nde esaslı değişiklik istediği (Akşam, 24 Temmuz 1945: 1) ve Ermenistan hududunda değişiklik için Türkiye'ye telkinde bulunduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık Potsdam'da Boğazlar Meselesinin görüşülmeyeceği, statükonun muhafaza edileceği ve Montreux Sözleşmesi'nin tadili konusunun sözleşmede imzası bulunan devletler tarafından düzenlenecek bir konferansta gündeme geleceği yönünde rivayetlerin dolaştığı bildirilmiştir (Akşam, 1 Ağustos 1945: 1; Cumhuriyet, 1 Ağustos 1945: 1).

Köşe yazarları da kaleme aldığı makalelerde, Potsdam Konferansı sonrası yayınlanan tebliğde Türkiye'den niçin bahsedilmediği üzerinde durmuştur. Bu meyanda *Akşam* gazetesinden Necmeddin Sadak, Sovyet taleplerinin İngiltere ve ABD tarafından kabul görmemesi nedeniyle tebliğde Türkiye ile ilgili bir açıklamaya yer verilmediğini ifade etmiştir (Sadak, 1945b: 1, 2). *Cumhuriyet* gazetesinden Yavuz Abadan, tebliğde Türkiye'ye yer verilmemesinin nedenini, görüşmeler esnasında Ankara'nın fikrini sormadan Türkiye ile ilgili herhangi bir karar alınmamış olmasına bağlamıştır. "Türkiye'nin BM safındaki şerefli mevkii ve milli haklarına sarsılmaz bağlılığı buna aykırı bir ihtimalin düşünülmesine bile imkân vermez" demiştir (Abadan, 1945: 1, 3). *Tanin* gazetesinden H. Cahit Yalçın, İngiltere ve ABD'nin dünya barışı için büyük bir önem arz eden Boğazlar konusunda, Türkiye'nin olmadığı bir ortamda karar almak istemediğini yazmıştır. Yalçın'a göre müttefikler, Türkiye ile SSCB arasında bahis mevzuu olan siyasi ihtilafları tek taraflı olarak çözmek istemediği için tebliğde Türkiye ile ilgili herhangi bir açıklama yer almamıştır (Yalçın, 1945d: 1). *Ulus* gazetesinden M. Faik Fenik, tebliğde Türkiye'ye yer verilmemesinin nedenini, Potsdam Konferansı'nda Almanya'nın idare şekli, siyasi ve iktisadi durumu, vereceği tazminat gibi konular üzerinde durulmasını göstermiştir (Fenik, 1945c: 1, 3). *Vakit* gazetesinden Asım Us'a göre Türkiye hiçbir memleketten toprak istemeyen ve hiçbir memlekete verecek toprağı olmayan bir ülkedir. Boğazlar Meselesinin ise Montreux Sözleşmesi'nde imzası olan devletlerden oluşan bir konferansta ele alınması düşünülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin vaziyeti Potsdam Konferansı'nda konuşulmamış ve yayınlanan tebliğde Türkiye yer almamıştır (Us, 1945d: 1, 5).

Bu arada konferansta yaşanan gelişmeler, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Peterson tarafından bir muhtıra şeklinde 26 Temmuz'da Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na iletilmiştir. Muhtırada, 24 Temmuz'da Türkiye ile ilgili yapılan tartışmaların sonuçsuz kaldığı ve tartışmanın genel olarak Truman'ın, Boğazların özgürlüğünün uluslararası bir rejim tarafından sağlanması gerektiği önerisi etrafında geçtiğinden bahsedilmiştir. Stalin'in, söz konusu teklifle SSCB'nin Boğazlarda üs kurmasına ihtiyaç duymayacağına yönelik tespiti katılmadığı ve meseleyi Türkiye ile konuşmak istediği bilgisi yer almıştır. Ayrıca Kars ve Ardahan'dan bahsedilmediği, lakin Stalin'in 23 Temmuz'daki görüşmelerde toprak tavizleri olmadığı sürece Türkiye'nin SSCB ile ittifak yapmasının mümkün olmayacağı yönünde açıklama yaptığı ifade edilmiştir. Sovyetlerin, taleplerinin kabulü konusunda Türkiye üzerindeki baskıyı artırabileceğine ve bu durum karşısında Türkiye'nin sağduyusunu koruyarak meseleyi uluslararası

temelde çözülmesi gereken bu sorun olarak ele alması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Muhtıranın sonunda da İngiltere'nin, Truman'ın Boğazlarla ilgili önerisini desteklediği ve Türkiye'nin de bu öneriyi dikkatlice düşüneceğinin umulduğu belirtilmiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 1437).

Muhtıra karşısında Şükrü Saraçoğlu, Boğazlardan serbest geçişi kontrol etmek için düşünülen milletlerarası güvenceyi, Lozan ile Montreux arasında bir rejim olarak gördüğünü söylemiştir. Böyle bir rejimin, Türkiye'den Boğazları askerden arındırmasını isteyebileceğinden bahsederek duyduğu kaygıyı aktarmıştır. SSCB'den Türkiye'nin doğu illeri ve toprakları konusunda tatmin edici bir garanti alınmadıkça da dile getirilen önerinin kabulünün imkânsız olduğunun altını çizmiştir (FRUSDP, C. II, 1945: 1437).

Şükrü Saraçoğlu'nun Sovyet beklentileri karşısında geri adım atılmayacağını bildirdiği bu süreçte, SSCB'nin de beklentilerini geri çekmesi mümkün gözükmemektedir. Nitekim Türk-Sovyet ilişkileri konusunda SSCB Dışişleri Komiserliği tarafından hazırlanan 18 Ağustos 1945 tarihli raporda, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi için Türkiye'nin Boğazlar ve toprak iadesi konusunda adım atmasının şart olduğuna vurgu yapılmıştır. SSCB'nin Türkiye ile birlikte Karadeniz boğazlarından gemilerin geçiş kuralları üzerinde ortak denetim hakkına sahip olması gerektiği bir kez daha belirtilmiştir. Türkiye'nin, Karadeniz'e kıyısı olmayan büyük bir devletin kendi savaş donanmasıyla Boğazları geçme çabasına dur diyecek güçte olmadığı ve bu nedenle Boğazların, SSCB ve Türkiye'nin ortak gücüyle savunulmasının bir şart olduğu ifade edilmiştir. Raporun sonunda da Boğazlar konusunun bu şekilde çözülmesinin hem Türk-Sovyet çıkarları hem de Avrupa'da kalıcı barış ve uluslararası güvenlik adına çok önemli olduğu not edilmiştir (Hasanlı, 2011: 182-183).

Bu şartlar altında Türkiye ile SSCB'nin ortak bir noktada buluşmayacağı bir kez daha belli olurken Türk Dışişleri Bakanlığı, 20 Ağustos'ta İngiltere ve ABD büyükelçiliklerine verdiği notada, Truman'ın Boğazlarla ilgili yaptığı önerinin, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenliğini zayıflatmaması şartıyla kabul edilebileceğini bildirmiştir. Söz konusu önerinin, Türk-Sovyet ilişkilerinde son aylarda ortaya çıkan problemlere son vererek hiçbir anlaşmazlığa yer bırakmayacak bir çözüm içermesi gerektiğinin altını çizmiştir. Boğazların savunulması konusunda, her iki ülkeden de güvence istenmiş ve verilecek cevabın ilgiyle beklendiği ifade edilmiştir (FRUSDP, C. VIII, 1945: 1237-1238).

Böylece Türkiye, Boğazlara uluslararası statü kazandırmak suretiyle çıkarlarıyla bağdaşmayan bu teklifi, talep ettiği güvencelerin dışında özellikle Sovyet isteklerinin son bulması ve onunla ilişkilerin düzelebilmesi koşuluyla kabul edeceğini bildirmiştir. Boğazlar konusunda SSCB'ye değil, İngiltere ve ABD'ye güvendiğini ortaya koymuştur. Sovyet taleplerinin kendisi için ciddi bir tehdit olarak görüldüğünün altını bir kez daha çizerek bu taleplerin sona erdirilmesi için destek istemiştir.

Söz konusu notaya ABD'den cevap gelmemesi üzerine Türkiye, Washington Büyükelçisi Hüseyin Yakup Baydur aracılığıyla Amerika Hükümeti nezdinde girişimlere başlamıştır. Bu kapsamda 24 Ağustos'ta ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın ve Ortadoğu Departmanı Başkan Yardımcısı Allen'i ziyaret etmiştir. Hüseyin Yakup Baydur ziyaret esnasında Allen'e, ABD Hükümeti'nce takip edilen siyasetin Türkiye'yi tatmin edecek mahiyette olmadığını ve Türkiye'yle ilgili meselelere ilgisinin azaldığının düşünüldüğünü

bildirmiştir. ABD'nin Sovyet toprak iddialarını iki komşu arasındaki bir sorun olarak görmesiyle, büyük devletlerin, II. Dünya Savaşı öncesinde Hitler'in toprak taleplerine karşı gözlerini kapaması arasında bir fark olmadığını söylemiştir. ABD'nin Türkiye konusunda kayıtsız kalmaya devam etmesi halinde, bu durumun SSCB tarafından bir "yeşil ışık" olarak algılanacağına altını çizmiştir. Boğazlardan serbest geçişi savunan ABD'nin, bu uğurda Türkiye'nin uğrayacağı zararları düşünmesi ve gerekli tedbirleri alması gerektiğine vurgu yapmıştır. Hüseyin Yakup Baydur konuşmasının devamında da geçiş serbestliği sayesinde Sovyetlerin istediği zaman Karadeniz filosunu Marmara Denizi'ne sokabileceğine ve Türkiye'ye karşı istediği talebi öne sürebileceğine değinmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 280-281; FRUSDP, C. VIII, 1945: 1239-1240)

Buna karşılık Allen, ABD'nin Türkiye'ye karşı ilgisiz olduğu yönündeki tespiti doğru bulmadığını söylemiştir. Allen, ABD'nin Boğazlar haricindeki meseleleri, SSCB ile Türkiye arasında doğrudan doğruya çözülmesi gereken bir mevzu olarak görme nedenini, ortada herhangi bir tehdit görülmemesiyle açıklamıştır. Sovyet taleplerinin, Türkiye'nin isteği üzerine başlayan ittifak görüşmelerinde dostane bir ortamda vuku bulduğundan, Kars ve Ardahan konusunda herhangi bir sorun çıkmayacağına ümit edildiğinden bahsetmiştir. Allen, Boğazlardaki emniyetin de BM Teşkilatı tarafından sağlanabileceğini ifade etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973b: 281-283; FRUSDP, C. VIII, 1945: 1240-1241)

Görüldüğü gibi Türkiye, Sovyet taleplerinin engellenmesi konusunda ABD'yi harekete geçirmek için bir kez daha çaba göstermiştir. Bu kapsamda ABD'nin toprak talepleri konusunda kayıtsız kalmaya devam etmesinin SSCB'yi cesaretlendireceği üzerinde durmuştur. Sovyetlerin her türlü gemisini Boğazlarda serbest bir şekilde geçirmesine yönelik talebinin, Türkiye'yi SSCB'ye karşı savunmasız bırakacağına vurgu yapmıştır. Herhangi bir saldırı ihtimaline karşı ABD'nin, Türkiye'nin yanında olacağı konusunda garanti vermesi; aksi takdirde Boğazlar hakkındaki planın, Türk menfaatlerine ve güvenliğine tamamıyla aykırı olduğunu bildirmiştir. Lakin Türkiye tüm çabasına rağmen ABD'yi özellikle Sovyet toprak taleplerinin ciddi bir tehdit oluşturduğu ve engellenmesi gerektiği konusunda ikna edememiştir. Ayrıca Boğazlardan serbest geçişin başlaması halinde Türkiye'nin zarar görmeyeceğine dair ABD'nin yükümlülük alması gerektiği yönündeki talebi de karşılık bulmamıştır.

1945 Eylül ayı Türkiye ile SSCB'nin tüm dikkatini İngiltere'de düzenlenecek olan dışişleri bakanları toplantısına çevirdiği bir dönem olmuştur. Zira Potsdam Konferansı'nda ABD, İngiltere, SSCB, Fransa ve Milliyetçi Çin dâhil beş müttefik ülke dışişleri bakanlarının Londra'da bir araya gelmek suretiyle konferansta çözümlenemeyen sorunları ele almasına karar verilmişti. Beşler Konferansı olarak bilinen toplantıda Boğazlar Meselesi de çözüm aranacak sorunlar arasındaydı.

Nihayetinde Beşler Konferansı, 11 Eylül 1945 tarihinde başlamış ve Türkiye, Boğazlarla ilgili alınacak karara odaklanmıştır. Görüşmelerin devam ettiği sırada, 20 Eylül günü, Tass Ajansı'nın, ABD'deki Milli Ermeni Birliği'nin Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistan'ına ilhakı konusunda Londra'daki toplantıya gönderdiği mesajı yayınlaması, Türkiye'nin toprak iadesi konusundaki endişelerinin tekrar artmasına neden olmuştur. Bu mesajın Tass Ajansı tarafından Amerikan ajanslarından önce verilmesi, SSCB'nin

emperyalist ihtiraslarını gerçekleştirmek yolunda Ermenileri teşvik etmesi olarak yorumlanmıştır. Bir başka deyişle yapılan bu davranış, Sovyetlerin takip ettiği emperyalist politikanın bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Daver, 1945: 1, 3).

Türkiye'nin toprak iadesi konusundaki kaygıların arttığı bu sırada, Boğazlar konusunun dışişleri bakanları toplantısında gündeme alınmaması Ankara'da olumlu karşılanmıştır. Çünkü ABD, Boğazlar Meselesinin Avrupa iç suyuolları meselesiyle birlikte ele alınması yönündeki kararını değiştirmiştir. Montreux Sözleşmesi'yle ilgili değişikliğin toplantıda tartışılması yerine, ilgili ülkelerin gereken prosedüre uyarak Türk Hükümeti'yle doğrudan yürüteceği görüşmelerde ele alınmasını daha doğru bulmuştur (FRUSDP, C.VIII, 1945: 1250-1252). Böylece Türkiye'nin, Boğazlar Meselesi ile iç suyuollarının bir tutulmaması gerektiği yönündeki arzusu gerçekleşmiş ve Montreux Sözleşmesi kendisinin bulunmadığı bir ortamda gündeme getirilmemiştir. Türkiye için artık önemli olan husus, "Üç Büyüklerin" Montreux Sözleşmesi'nin tadilatı konusunda kendisine yapacağı önerileri öğrenmek ve ona göre hareket etmektir.

Beşler Konferansı'nı Boğazlar Meselesi ve Türk-Sovyet münasebetlerinin ele alınacağı bir toplantı olarak gören Türk basını, toplantının hiçbir sonuç alınmadan dağılmasını olumlu bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Zira Türkiye'nin olmadığı bir toplantıda Boğazlarla ilgili karar alınmamıştır ve SSCB'nin kendi emniyeti uğruna, dünya barışını tehlikeye attığını görenlerin sayısı çoğalmıştır. Artık hiç kimse Sovyet istekleri karşısında Moskova'nın emniyeti bahsini ciddiye almayacaktır.

Örneğin bu konuda *Akşam* gazetesinden Necmeddin Sadak, SSCB'nin dile getirdiği taleplerin Hitler'in özlediklerinden daha fazla olduğunu belirtmiştir. ABD ve İngiltere'nin altı yıl süren savaşta Hitler'den kurtardıklarını Sovyetlere bırakmayacağına vurgu yapmıştır (Sadak, 1945c: 1, 2). *Cumhuriyet* gazetesinden Nadir Nadi, Sovyetlerin konferansta dile getirdiği isteklerle faşistleri gölgede bıraktığını, Hitler ile Mussolini'ye rahmet okuttuğunu yazmıştır. Altı yıl öncesine kadar dünyanın en barışsever bir milleti olan ve kimseden bir karış toprak istemeyen Moskova yönetiminin sınır tanımaz iddialarında ya her şeyi göze alıp sonuna kadar ısrar edeceğine yahut da dünya barışının gerektirdiği normal şartlara uymaya razı olacağına dikkati çekmiştir (Nadi, 1945d: 1, 3). *Ulus* gazetesinden M. Faik Fenik, Londra Konferansı'nın vardığı tek müspet netice olarak hiçbir olumlu sonuç alınamamasını göstermiş ve SSCB'nin isteklerinin daha net bir şekilde açığa çıktığını söylemiştir (Fenik, 1945d: 1, 2). *Tanin* gazetesinden H. Cahit Yalçın, konferansın Sovyet emelleri hakkında dünyanın gözünü açması ve Güney Amerika devletlerinden başlayarak her memleketi, SSCB aleyhinde birleştirmesi bakımından iyi bir vesile olduğu üzerinde durmuştur. Sovyetlerin kendilerine örnek aldıkları Hitler'in yolunda yürümeye devam etmesi halinde aynı akıbete uğrayacaklarını ifade etmiştir. Dünya barışının, Bolşeviklerin başka milletlerin hakkına riayet etmeye razı olmalarına bağlı olduğuna değinmiştir (Yalçın, 1945e: 1). *Vakit* gazetesinden Asım Us ise SSCB ile İngiltere ve ABD arasındaki güvensizliğin arttığından bahsetmiştir (Us, 1945e: 1).

Türkiye'nin Boğazlarla ilgili kendisine yapılacak önerileri beklediği bu dönemde, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Wilson, 25 Eylül'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta, Türk-Sovyet ilişkileri hakkında hükümetinin dikkatini bir kez daha çekmek istemiştir. Nitekim gönderdiği telgrafta, hava gücünün geliştiği bir çağda uluslararası bir

antlaşmanın SSCB'nin Boğazlardan geçiş özgürlüğünü etkili bir şekilde garanti edemeyeceğinden bahsetmiştir. Girit'e yerleştirilecek herhangi bir hava gücünün, Boğazların SSCB tarafından kullanımını engelleyebileceği üzerinde durmuştur. Wilson, bu noktadan hareketle Sovyetlerin Boğazlar konusundaki taleplerinin, Karadeniz'den Baltık Denizi'ne kadar batıda ve güneyde SSCB'ye yakın rejimler tarafından yönetilmeyen tek ülke olan Türkiye'nin rejiminde değişiklik istemesiyle alakalı olduğunu bildirmiştir. Türkiye'de Sovyet yanlısı bir rejimin ortaya çıkmasıyla sadece Boğazlar üzerindeki denetimin Sovyetlere geçmeyeceğini, Türk-İngiliz ittifakının da sona ereceğini ve böylece Batı liberalizminin Orta Avrupa üzerindeki etkisinin biteceğini söylemiştir. Bu süreçte Türkiye'nin güvenliği aleyhine SSCB'ye Boğazlarda imtiyazlı bir konum verilmesi halinde, Türkiye'de rejim değişikliği yaşanabileceğine ve SSCB için elverişli şartlar oluşabileceğine değinmiştir (FRUSDP, C. VIII, 1945: 1248-1249).

Aynı şekilde ABD'nin Moskova Büyükelçisi Kennan da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafında, Wilson'un görüşlerine katıldığını bildirmiştir. Boğazlarla ilgili isteklerinin karşılanmasının Sovyetleri tatmin etmeye yetmeyeceğini ifade etmiştir. Kennan, bu tür tavizlerin, Moskova tarafından, Türkiye'deki batı etkisinin ortadan kaldırılması ve Sovyetler Birliği'ne "dostane" bir rejimin kurulması amacıyla kullanılacağına dikkati çekmiştir (FRUSDP, C. VIII, 1945: 1248-1249).

Bu dönemde Türkiye'de ciddi bir SSCB yanlısı hareket olmamakla birlikte ekim ayında meydana gelen bazı gelişmeler, ABD büyükelçilerinin tespitlerinde haklılık payı olduğunu doğrular niteliktedir. Bu meydana Türkiye Komünist Partisi (TKP) tarafından Tüm Birlik Komünist (Bolşevik) Partisi'ne gönderilen niyet mektubunda, "Biz demokratik temsili hükümetin kurulması için elimizden geleni yapacağız. Bu hükümet ülkelerimiz arasında, onların güvenliği ile sıkı bağlı olan gereksinimlere uygun olarak sarsılmaz iş birliğini kurmayı başarmalıdır" ifadelerine yer verilmiştir. Komünist Enternasyonal'in TKP sorumlusu Marat tarafından Komünist Enternasyonal'inin son Genel Sekreteri Dimitrov'a sunulan raporda ise "Türk halkı, Saracoğlu Hükümeti'nin halk karşıtı, demokrasi karşıtı iç politikayla ve Sovyetler karşıtı dış politikayla Türkiye'yi barışa karşı tehdidin odağı haline getirmesini görmezden gelemez. Bugün Türkiye'de şöyle bir söylem sık sık dile getirilmektedir: Atatürk'ün Sakarya'da kazandıklarını İsmet İnönü Ankara'da satıyor. Eğer ülkede gerçek bir hükümet olsaydı, Türkiye'nin büyük komşusuyla çözemediği hiçbir sorun kalmazdı. Sovyetler Birliği ile dostluğa karşı olan Saracoğlu Hükümeti'nin istifaya gitmesi gerekir" şeklinde tespitlerde bulunulmuştur. Bunların dışında Saracoğlu Hükümeti'nin istifası ve demokratik hükümetin kurulması konusu, SSCB Dışişleri Halk Komiserliği'nin Türkiye uzmanı Boretskoy'un raporlarında da dile getirilmiştir (Hasanlı, 2011: 188-189).

1945 Ekim ayı gerek Sovyetlerin Türkiye'nin doğu ve batı sınırına ilave asker göndermesi (Hasanlı, 2011: 217) gerekse ABD'den sonra İngiltere'nin de arazi değişikliği nde Türkiye gibi düşünmediğinin öğrenilmesi nedeniyle, en azından toprak talepleri konusunda, Türkiye'nin SSCB'ye karşı kendisini yalnız hissettiği bir dönem olmuştur. Çünkü İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Peterson, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na dışişleri bakanları toplantısıyla ilgili izlenimlerini aktardığı 11-12 Ekim tarihli görüşmede, İngiltere'nin SSCB ile Boğazlar konusunu masaya yatırmayı planladığından bahsetmiştir. Lakin iki taraf için daha önemli görülen meseleler yüzünden Boğazlara sıra gelmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Şükrü Saraçoğlu,

İngiltere'nin niçin Sovyet toprak taleplerini gündeme getirmediğini sormuştur. Peterson da cevap olarak İngiltere'nin böyle bir sorunu ihtimal dâhilinde görmediğini söylemiştir (Bilge, 1992: 294-296).

Açıkçası ABD ve İngiltere'nin toprak meselesi konusunda, Türkiye'nin hassasiyetlerini önemsemediği, Boğazların uluslararası bir rejim tarafından yönetilmesi ve tüm gemilerin serbest bir şekilde geçmesine taraftar olduğu, SSCB'nin ise ittifak görüşmelerinde dile getirdiği beklentilerinden geri adım atmadığı bu dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Müttefiklere en üst düzeyde çağrıda bulunmuştur.

Bu kapsamda İsmet İnönü, TBMM'nin yasama yılının açılışı dolayısıyla 1 Kasım 1945'te yaptığı konuşmada, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda yaptığı hizmetlerden bahsetmiş ve bunu yaparken herhangi bir toprak talebinde bulunmadığının veya menfaat peşinde koşmadığının altını çizmiştir. Türkiye'nin yaptığı bu fedakârlığa karşılık "Herhangi bir bahaneyle toprağı ve hakları üzerinde Türkiye'den bir şey istemek, en ufak bir insaf ile izah edilemez" demiştir. Müttefik Devletlerin, II. Dünya Savaşı boyunca Boğazlar yoluyla birbirlerine yardım edememesinde Türkiye'nin hiçbir kusuru olmadığı üzerinde durmuştur. Bunun nedeni olarak Mihver'in, Akdeniz yollarını denizden ve havadan 1945 senesine kadar kapalı tutmasını göstermiştir. Savaş esnasında Müttefik Devletlerinin zararına Montreux Sözleşmesi'nden kaynaklanan herhangi bir gelişmenin yaşanmadığından bahsetmiş; Boğazların emniyetli ellerde olduğuna ve serbest geçiş konusunda hiçbir engelle karşılaşılmadığına vurgu yapmıştır. Tüm bunlar düşünüldüğünde, Türkiye'yi ilgilendiren konularda adalet ve insaf hisleri çerçevesinde karar alınması gerektiğini söylemiştir. İsmet İnönü konuşmasının devamında ise dünyanın barış içerisinde yaşamasının arzu edildiği bu dönemde "Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz" demek suretiyle Türkiye'ye yönelik taleplerin devam etmesi halinde, dünya barışının tehlikeye gireceğine dikkati çekmek istemiştir. Ayrıca Türkiye'nin SSCB ile iyi münasebetler kurulması ihtimalinden ümidini kesmediğini ve bu yolda atılacak adımların daima iyi yürekle karşılanacağını ifade ederek ikili ilişkileri geliştirmek yolunda kapıyı açık bırakmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1945: 4-9).

Türk basını bu konuşmayı, "Türk Topraklarından Ve Haklarından Hiç Kimseye Verilecek Bir Borcumuz Yoktur. Şerefle Yaşayacak Ve Şerefle Öleceğiz" başlığı altında büyük puntolarla vererek başta SSCB olmak üzere herkesin dikkatini çekmek istemiştir. Türkiye'nin hiçbir baskıya boyun eğmeyeceğinin, Kars ile Ardahan için müzakereye girmeyeceğinin ve Boğazlarda hiç kimseye üs vermeyeceğinin altını çizmiştir (Akşam, 2 Kasım 1945, 1, 2; Cumhuriyet, 2 Kasım 1945, 1, 5; Ulus, 2 Kasım 1945, 1, 2; Vakit, 2 Kasım 1945, 1, 2).

İsmet İnönü'nün yaptığı bu konuşma, Müttefiklerin Türkiye'ye yönelik politikaları üzerinde olumlu bir etki yapmamıştır. Çünkü SSCB yönetimi, söz konusu konuşmayı demagoji olarak yorumlamış ve Türk basınında Sovyet karşıtı kampanyanın güçlenmesinde önemli bir rol oynadığı üzerinde durmuştur (Hasanlı, 2011: 223-224). ABD ise İngiltere ile danışma halinde Montreux Sözleşmesi'yle ilgili değişiklik önerilerine ekim ayı içerisinde son şeklini vermiş ve bunu Türk Hükümeti'ne bildirmesi için Ankara Büyükelçileri Wilson'a 30 Ekim'de göndermiştir (FRUSDP, C. VIII, 1945:

1266). Wilson da ABD'nin önerilerini, 2 Kasım günü bir nota ile Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya iletmiştir (FRUSDP, C. VIII, 1945: 1269-1270). Notaya göre ABD'nin Boğazlarla ilgili önerileri şunlardır:

- 1- Boğazlar her zaman tüm ulusların ticaret gemilerine açık olacaktır.
- 2- Karadeniz devletleri savaş gemilerini Boğazlardan her zaman serbestçe geçirecektir.
- 3- Barış zamanında mutabık kalınan sınırlı bir tonaj dışında Boğazlar, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine, Karadeniz devletlerinin rızası veya BM otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında kapalı tutulacaktır.

4-Sözleşmede Milletler Cemiyeti sistemi yerine BM ifadesinin kullanılması ve taraf devletlerden Japonya'nın antlaşmadan çıkarılması gibi Montreux rejimini günün şartlarına uydurmaya yönelik bazı değişiklikler yer alacaktır (FRUSDP, C. VIII, 1945: 1266; BCA, 30-18-00-00 / 11-64-8).

Görüldüğü gibi ABD, bu notayla SSCB'ye askerî üs verilmesini öngörmemiş ve Boğazlarda uluslararası denetime ilişkin önceki önerisini geri çekmiş olsa da yine Türkiye'nin beklentileri karşılanmamıştır. Çünkü Türkiye, ABD'nin teklifinin özellikle ikinci maddesinden memnun olmamıştır. Zira bu madde, bütün Sovyet donanmasının aynı anda Boğazlardan geçebilmesine ve İstanbul önüne gelebilmesine imkân sağlamaktadır. Hâlbuki Montreux'de Boğazlardan geçiş halindeki gemilerin toplam tonajı hakkında bir sınırlama vardır (Gürün, 1991: 301)

Aynı zamanda ABD'nin teklifi, Sovyetlerin asıl beklentisi olan Boğazların Türkiye ile birlikte yönetilmesi ve savunulması yönündeki isteklerini de karşılamamıştır. Bu nedenle Vinogradov, 3 Kasım 1945'te Wilson ile yaptığı görüşmede, 3. madde üzerinde durmuş ve savaş zamanında, Karadeniz devletleri dışındaki ülkelere ait savaş gemilerine Boğazların kapalı tutulacağı yolunda ABD teklifinde hiçbir garantiye yer verilmediğine değinmiştir. Bu nedenle yapılan teklifin SSCB'ye gerekli güvenliği sağlayamadığı üzerinde durmuştur. Vinogradov, Wilson'un Türkiye'nin teklifi kabul etmesi halinde Boğazları kapamak görevini üstlenebileceği yönündeki sözleri karşısında da Türkiye'nin bunu yapamayacak kadar zayıf olduğunu ve Türkiye'ye güvenmediklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine Wilson, Boğazlar konusunda Türk Hükümeti'ne ayrı bir teklif sunup sunmayacaklarını sormuştur. Vinogradov ise SSCB'nin, Stalin tarafından Potsdam'da açıklanan görüşler çerçevesinde teklifler ileri süreceğini söylemiştir. Yani SSCB'nin Boğazlardan geçen gemilerin kontrolünü Türkiye ile birlikte yapmak ve Karadeniz'in güvenliğini sağlamak için Boğazlarda üs talebinde bulunmak yolunda istekleri olacaktır (FRUSDP, C. VIII, 1945: 1271-1272).

Bu arada Türkiye, ABD'nin notasını yanıtlamadan önce İngiltere ve SSCB'nin tutumunun açığa kavuşmasını ve İsmet İnönü'nün "Türkiye'nin SSCB ile iyi münasebetler kurulması ihtimalinden ümidini kesmediği" sözleri karşısında Sovyetlerin nasıl bir tavır alacağını beklemeye başlamıştır.

5. Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın Yürürlükten Kalkması

Türkiye'nin iki memleket arasında iyi münasebetler kurulması ümidini sürdürdüğü bu bekleyiş esnasında, SSCB'den herhangi bir dönüş yapılmamış ve süresi bitecek olan dostluk antlaşmasının yenilenmesi konusunda da bir girişim söz konusu olmamıştır. Nihayetinde Türk-Sovyet ilişkilerinde dayanak noktası olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması'nın süresi 7 Kasım 1945 tarihinde bitmiş ve yerine yenisi konulmadığı için de yürürlükten kalkmıştır.

Türk basını antlaşmanın yürürlükten kalkmasıyla ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır. Sadece Reuters Ajansı'nda yer alan, "Eski antlaşmanın yerine iki devlet arasında yeni bir anlaşmanın imzalanmamış olması, Türk-Sovyet münasebetlerinin gelecekteki durumu ve bilhassa Boğazların milletlerarası statüsü hakkında yorumlara sebebiyet vermektedir. Türk-Sovyet Antlaşması meselesinin derhal hallini belirten hiçbir işaret mevcut değildir" şeklindeki ifadelerle yer vermiştir (Ulus, 8 Kasım 1945: 1, 5; Vakıf, 8 Kasım 1945: 1, 4).

Antlaşmanın yürürlükten kalkmasıyla; taraflardan birisinin saldırıya uğraması halinde diğerinin tarafsız kalacağı, tarafların birbirlerine saldırıda bulunmayacakları, birbirleri aleyhine anlaşma ve ittifaklara girmeyecekleri yönündeki taahhütleri de sona ermiştir. Bu durum ise Türk-Sovyet ilişkilerindeki yol ayrımını derinleştirmiştir. Çünkü bu tarihten itibaren iki devletin birbirine verdiği saldırıya sözü geçerliliğini yitirmiş ve birbiri aleyhine oluşumlara girmesinin önü açılmıştır. İlişkileri dostluk, iş birliği ve karşılıklı güven çerçevesinde ilerletecek dayanak noktası ortadan kalkmıştır. Tarafsızlık kapsamı içindeki saldırıya taahhüdü geçerliliğini yitirmiştir. Söz konusu gelişme ise Türk-Sovyet ilişkilerinde uzun süre tamir edilemeyecek bir tahribata yol açmıştır.

Nitekim Türk Hükümeti dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının yürürlükten kalkmasıyla iç ve dış politikasını Sovyetlerden duyduğu endişeyi ön plana alarak şekillendirmeye başlamıştır. İç politikada, Türkiye'de Sovyetlerin arzu ettiği "dost hükümet" fonksiyonunu yerine getirecek siyasi gücün oluşmamasına özen göstermiştir (Hasanlı, 2011: 264-265). Dış politikada ise şimdiki kadar Sovyetler Birliği ile Batı arasında sürdürmeye çalıştığı denge politikasını tamamen terk ederek (Başarır, 2019: 1446) iki kutuplu yenedünya düzeninde Sovyetlere karşı Amerika'nın yanında yer almıştır (Uzman, 2018: 139; Bulut ve Öğreten, 2019: 1457). Türkiye, kuzey komşusundan algıladığı tehdidi, Batılı güçlerin özellikle de II. Dünya Savaşı'ndan güçlü bir devlet olarak ortaya çıkan ABD'nin desteğini elde ederek karşılama yoluna gitmiştir. Türkiye, bu kapsamda giderek Batıya yanaşmış, 1947 yılında ABD ile yardım antlaşması imzalamış, 1948 yılında Marshall Planı'na dâhil olmuş, 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması'na katılmıştır (Bilge, 1992: 334-336). Bu durum ise Türkiye'yi hızlı bir şekilde Batıyla kader birliğine iterken Sovyetlerle ilişkilerinin sürekli gerginleşen bir çizgide devam etmesine sebep olmuştur (Ural ve Topçu, 2016: 519; Erden, 2014: 268). Böylece Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ılımlı ilişkileri sürdürme politikası kesintiye uğramış (Dokuyan, 2013: 199) ve Türk-Sovyet ilişkilerinde 1953 yılına kadar sürecek krizin temelleri atılmıştır (Köse, 2019: 1134). Her ne kadar 1953 yılında Stalin'in vefatı üzerine iktidara gelen yeni yönetimin Türkiye'den toprak talepleri olmadığını açıklaması ilişkilerin normal seyrine dönmesi için olumlu bir adım olsa da ilişkilerin normalleşmesi,

Türkiye'nin Kıbrıs konusunda Batıyla sorun yaşadığı 1964 yılını bulmuştur. Zira Türkiye, bu tarihte müttefiklerinden Kıbrıs konusunda gerekli anlayış ve yardımı göremeyince menfaatlerini çok taraflı bir politika izleyerek korumaya karar vermiştir. Türkiye'nin bu kararı da SSCB ile ilişkilerinin düzelmesini kolaylaştırmıştır (Bilge, 1992: 336-348).

Sonuç

Türk-Sovyet ilişkilerinde gerek yol ayrımının başlamasına ve gerekse bu ayrımın derinleşmesine sebep olan gelişme Moskova yönetiminin Boğazlara yönelik politikası olmuştur. Çünkü Millî Mücadele döneminde temelleri atılan iyi komşuluk ilişkileri üzerinde yürüyen Türk-Sovyet münasebetleri, Moskova yönetiminin 1936 yılından itibaren Boğazların ortak savunulması gibi bir talebi gündeme getirmesiyle birlikte ilk ciddi kırılmasını yaşamıştır. Bu süreç yapılan girişimlere rağmen bir türlü düzeltilenmiş ve Churchill'in 1944 Ekim ayında Moskova'ya yaptığı ziyarette Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilebileceği konusunda açık kapı bırakmasıyla hızlanmıştır. Nitekim Moskova yönetimi, bu tarihten itibaren Boğazları, Türkiye'nin rızası dâhilinde birlikte yönetmek ve savunmak yönünde bir strateji izlemeye başlamıştır.

Bu strateji kapsamında Sovyetler, 1925 tarihli antlaşmanın yenilenmeyeceğini Türkiye'ye bildirmiş ve Türkiye yeni bir antlaşma için masaya oturduğu zaman da antlaşmanın bedeli olarak Boğazlarda üs ve Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik gibi taleplerini ortaya koymuştur. Burada ilginç olan husus ise şimdiye kadar Boğazlarla ilgili bir strateji izleyen ve bunu hissettiren Moskova yönetiminin, Türkiye'nin SSCB'nin kapısını çalmasını fırsat bilip, yeni bir antlaşma yolunda arazi değişikliği meselesini de gündeme alması olmuştur. Zira Moskova yönetimi, Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı'nın galibi SSCB ile ilişkileri koparmamak adına isteklerine olumlu cevap vereceğini düşünmekte ve oluşacak yeni durumun müttefiklere rahatlıkla kabul ettirileceğine inanmaktadır.

Lakin gelişmeler Moskova yönetiminin beklediği gibi ilerlememiş ve Türkiye, SSCB'ye verdiği yanıtta, yeni bir antlaşma yolunda arazi terki ve üs verilmesi gibi taleplerin hiçbir şekilde müzakere konusu edilmeyeceğini bildirmiştir. Uluslararası bir antlaşma olan Montreux Sözleşmesi'nin ikili görüşmeler yoluyla değiştirilmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir.

Buna karşılık Moskova yönetimi de Sovyet talepleri dikkate alınmadıkça Türkiye ile bir antlaşma yapılmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin toprak ve üs isteklerinden vazgeçilmesi halinde klasik bir dostluk antlaşması yapılabileceği ve bu sayede SSCB ile ilişkilerin gelişebileceği yönündeki isteğini karşılıksız bırakmıştır. Bu durum ise Türkiye'nin SSCB'den giderek uzaklaşmasına ve ABD'yi Sovyet taleplerini engelleyecek bir güç olarak görmesine neden olmuştur. Çünkü SSCB'yi isteklerinden vazgeçmesi konusunda ikna edemeyen, İngiltere'nin de bu konuda tek başına yeterli olamayacağı gören Türkiye çareyi ABD'nin desteğini almakta görmüştür.

Türkiye ısrarlı bir şekilde ABD'yi, SSCB'nin dünya barışı önünde büyük bir tehdit olduğu ve bu tehdidin bir an önce bertaraf edilmesi gerektiği konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Sovyetlerin dünya hâkimiyeti hayalleri kurduğu ve bu arzularını

gerçekleştirmek için başlangıç olarak Türkiye’den toprak ve üs talebinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak Türkiye’nin Sovyet taleplerinin ciddi bir tehdit oluşturduğu ve engellenmesi gerektiği konusundaki uyarıları ABD yönetiminde gerekli karşılığı bulamamıştır. Ayrıca SSCB de Boğazlar ve toprak iadesi gibi talepleri konusunda herhangi bir geri adım atmamıştır.

Bunun üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım’da yaptığı konuşmada, “Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz” demek suretiyle Moskova yönetimine, Kars ile Ardahan için müzakereye girilmeyeceğini ve Boğazlarda üs verilmeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca Sovyetlerin taleplerini geri çekmesi halinde Türkiye’nin SSCB ile iyi münasebetler kurmaya hazır olduğunu bildirmiştir.

Moskova yönetimi taleplerinden vazgeçmeyince, iki ülke arasında herhangi bir yakınlaşma olmamış ve 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması, yerine başka bir antlaşma yapılmadan 7 Kasım 1945 tarihinde yürürlükten kalkmıştır. Bu durum ise Türk-Sovyet ilişkilerindeki yol ayrımının derinleşmesine neden olmuştur. Zira bu tarihten itibaren iki ülkenin ilişkilerini dostluk ve iş birliği çerçevesinde ilerletecek dayanak noktası ortadan kalkmış ve tarafsızlık kapsamı içindeki saldırmama taahhüdü geçerliliğini yitirmiştir. Söz konusu gelişme, Türk-Sovyet ilişkilerinde uzun süre tamir edilemeyecek bir tahribata yol açmış ve ilişkilerin normalleşmesi 1964 yılını bulmuştur.

Ele alınan süreç içerisinde, Türk basınının SSCB’ye tavrı ise giderek sertleşmiştir. Sovyetlerin dostluk antlaşmasının feshine yönelik notasını soğukkanlı bir şekilde karşılayan basın, Türkiye’nin yeni bir antlaşmaya hazır olduğunu bildirdiği cevabını da olumlu bulmuştur. Sovyet taleplerinin açığa çıkmasıyla birlikte Türk basını, ilk önce bu taleplerin kabulünün imkânsız olduğunu bildirmiş ve Moskova yönetimine, iki millet arasındaki dostluğun tamir edilemez bir hale gelmeden önce dengeye kavuşması konusunda çağrıda bulunmuştur. Moskova yönetimi taleplerini geri çekme konusunda adım atmıyınca da SSCB’nin sadece Türkiye için değil dünya barışı önünde de en büyük tehdit olduğu tezini işlemeye başlamıştır. Kendi güvenliği bahanesi adı altında dile getirdiği isteklerle faşistleri gölgede bıraktığına ve böyle giderse sonlarının Almanya gibi olacağına dikkati çekmiştir.

KAYNAKLAR

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10-00-00 / 101-625-13.

BCA, 30-18-01-02 / 95-54-1

BCA, 30-10-00-00 / 232-562-11.

BCA, 30-01-00-00 / 11-64-8.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

CA, 02009455-1 / 495304.

The Foreign Relations Of The United States, Diplomatic Papers (FRUSDP)

FRUSDP, The Conferences at Malta and Yalta 1945, Page 903.

FRUSDP, The Conferences at Malta and Yalta 1945, Page 940.

FRUSDP, The Conferences at Malta and Yalta 1945, Page 1229-1230.

FRUSDP, The Conferences at Malta and Yalta 1945, Document 1190, Page 1229.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 684, Page 1020-1022.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 685, Page 1023.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 686, Page 1024-1025.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 689, Page 1028-1029.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 690, Page 1029-1030.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 691, Page 1030-1031.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 692, Page 1031-1032.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 694, Page 1033-1034.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 695, Page 1034-1036.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 698, Page 1041-1042.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 699, Page 1042-1043.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 702, Page 1044-1046.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 702, Page 1050-1051

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, I, Document 704, Page 1048.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Page 256-259.

FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Page 302-305.

- FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Page 365-367.
- FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Page 387.
- FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Page 453-454.
- FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Page 527.
- FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Document 1369, Page 1427-28.
- FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Document 1376, Page 1437.
- FRUSDP, The Conference of Berlin (The Potsdam), 1945, II, Page 1496-1497.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1197, Page 1234.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1201-1202, Page 1237-1238.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1203, Page 1239-1241.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1210, Page 1248-1249.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1212, Page 1250-1251.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1214, Page 1251-1252.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1232, Page 1266.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1236-1237, Page 1269-1270.
- FRUSDP, The Near East and Africa, 1945, VIII, Document 1240, Page 1271-1272.

Resmi ve Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Tan

Tanin

TBMM Zabıt Ceridesi

Ulus

Vakit

Yakın Tarihimiz

Kitap ve Makaleler

ABADAN, Yavuz (1945), "Potsdam Kararları", **Cumhuriyet**, 5 Ağustos: s. 1, 3.

ALİYEV, Hamit (1996), "70 Yılda Sovyet-Türkiye Dostluk İlişkilerine Dair", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991)**, C. II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1231-1238.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938 (1981), C. II, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (2006), C. IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

AYDIN, Mustafa (2009), "II. Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", **Türk Dış Politikası**, C. I, (Ed. Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları, 399-475.

BASKIN, Oran (1970), "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. XXV, S. 1: s. 41-93.

BAŞARIR, Mehtap (2019), "Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Verdiği Notalarının Türk Basınına Yansıması", **Belgi**, C. II, S. 18: s. 1417-1448.

BİLGE, Suat (1992), **Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

BULUT, Sedef ve Ceyhan ÖĞRETEN (2019), "Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının İptali ve Amerikan Basını" **History Studies**, C. XI, S. 5: s. 1457-1489.

CEBESOY, Fuat (2000), **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul: Temel Yayınları.

CHURCHİLL, Winston (2002), **Triumph and Tragedy: The Second World War**, C. VI, Newyork: Rosetta Books.

ÇUYEV, Çuyev (2010), **Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağkolu İle Yapılan 140 Görüşme**, (Çeviren: Ayşe Hacıhasanoğlu, Suna Kabasakal), İstanbul: Yordam Kitap.

DAVER, Abidin (1945), "Ermeni İstekleri Diye Ortaya Atılan Manasız Tahrikler", **Cumhuriyet**, 22 Eylül: s. 1, 3.

DOKUYAN, Sabit (2013), "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 18: s. 119-135.

ERDEN, Ömer (2014), "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. VII, S. 34: s. 256-268.

ERİM, Nihat (2005), **Günlükler 1925-1979**, C. I, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ERKİN, Feridun Cemal (1968), **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara: Başnur Matbaası.

"Ermenilerin İstekleri", **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1945: s. 1, 3.

FENİK, Mümtaz Faik (1945a), "Türkiye ve Sovyetler", **Ulus**, 8 Nisan: s. 1, 2.

FENİK, Mümtaz Faik (1945b), "Dış Bakanımızın Demecini Okurken", **Ulus**, 14 Temmuz: s. 1, 2.

FENİK, Mümtaz Faik (1945c), "Üçler Konferansı Demeci" **Ulus**, 4 Ağustos: s. 1, 3.

FENİK, Mümtaz Faik (1945d), "Londra Konferansı Dağılırken" **Ulus**, 30 Eylül: s. 1, 2.

GÖKÇEN, Salim (2007). "Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişimi ve 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. III, S. 3: s. 117-139.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Oral SANDER (1996), "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 137-185.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Cem SAR (1997), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

GÜRSEL, Haluk F. (1968), *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul: Ak Yayınları.

GÜRÜN, Kamuran (1983), *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

GÜRÜN, Kamuran (1991), *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

HACIYEV, Agil (2014), *Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Algısındaki Değişim ve Dış Politikaya Yansımaları (1939-1953)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

HASANLI, Cemil (2011), *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

İNÖNÜ İsmet (1987), *Hatıralar*, C. II, (Hazırlayan: Sebahattin Selek), Ankara: Bilgi Yayınevi.

İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950 (2003), C. I, (Hazırlayan: İlhan Turan), Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

KARABEKİR, Kazım (1995), *İstiklal Harbimiz*, C. I-II, İstanbul: Emre Yayınları.

KILIÇ, Sezen (2012), *Hitlerin Gizli Dosyalarında Türkiye*, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayınevi.

KÖSE, İsmail (2015), "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. X, S. 19: s. 241-276

KÖSE, İsmail (2019), "Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. LXXIV, S. 4: s. 1125-1148.

KURAT, Akdes Nimet (1990), *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

NADİ, Nadir (1945a), "Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını", *Cumhuriyet*, 9 Nisan: s. 1, 3.

NADİ, Nadir (1945b), "Bir Milletten Toprak İstemek", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz: s. 1.

NADİ, Nadir (1945c), "Rus dostluğuna Verdiğimiz Değer", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz: s. 1, 3.

NADİ, Nadir (1945d), "Faydalı Konferans", *Cumhuriyet*, 29 Eylül: s. 1, 3.

POTSKHVERİYA, Boris (1996), "1921 Türkiye-Sovyet Rusya Antlaşması", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991)**, C. II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1077-1082.

SADAK, Necmeddin (1945a), "Türkiye-Sovyet Rusya Münasebetleri Dolayısıyla Yanlış ve Şüpheli Görüşler", **Akşam**, 14 Temmuz: 1, 2.

SADAK, Necmeddin (1945b), "Berlin Kararlarında Eksik Görünen Noktalar ve Boğazlar Meselesi", **Akşam**, 5 Ağustos: s. 1, 2.

SADAK, Necmeddin (1945c), "Londra Konferansı Neden Suya Düştü? Şimdi Ne Olacak?" **Akşam**, 28 Eylül: s. 1, 2.

SEMİZ, Yaşar ve Birol AKGÜN (2007), "Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri", **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. VII, S. 14: s. 239-270.

SERTEL, Mehmet Zekeriya (1945), "Türk Efkârının Aydınlığa İhtiyacı Vardır", **Tan**, 28 Haziran: s. 1, 2.

SONYEL, Salahi R. (1995), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SOYSAL, İsmail (2000), **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

"Stalin Bir Dünya İhtilali Bekliyor, Kars ve Ardahan'ı O Zaman Bizden Koparmayı Tasarlıyordu", **Yakın Tarihimiz (Milliyet'in Tarih ve Kültür Eki)**, Fasikül 4.

TACİBAYEV, Raşid (2004), **Kızıl Meydan'dan Taksime Siyasete, Kültürde ve Sanatta Türk Sovyet İlişkileri**, İstanbul: Truva Yayınları.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Montreux ve Savaş Öncesi Yılları 1935-1939 (1973a), Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: II. Dünya Savaşı Yılları 1939-1946 (1973b), Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

"Türkiye-Sovyetler Tarafsızlık Paktı Dün Nihayete Erdi", **Ulus**, 8 Kasım 1945: s. 1.

URAL, Selçuk ve İlyas TOPÇU (2016). "Soğuk Savaş Dönemi Türk Basınında Sovyet Tehdidi" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. IX, S. 44: s. 519-532.

US, Asım (1945a), "Türkiye'nin Sovyetler Birliğine Cevabı", **Vakit**, 8 Nisan: s. 1, 4.

US, Asım (1945b), "Türk-Rus Dostluğu Hangi Şartlar İle Yenilenebilir?", **Vakit**, 30 Haziran: s. 1, 4.

US, Asım (1945c), "Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının Yenilenmesi Şartları", **Vakit**, 13 Temmuz: s. 1, 4.

US, Asım (1945d), Berlin Konferansı'nın Kararları, **Vakit**, 4 Ağustos: s. 1, 5.

US, Asım (1945e), "Beşlerden Tekrar Üçlere" **Vakit**, 5 Ekim: s. 1.

UZMAN, Nasrullah (2018), "II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", **Gazi Akademik Bakış**, C. XI, S. 22: s. 117-142.

- “Vekillerimizin Ziyareti ve Sovyet Matbuatı”, **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1937: s. 3.
- YAKUT, Kemal (2013), “II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu”, **Kebikeç**, S. 35: s. 169-186.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (1945a), “Türk-Rus Münasebetleri”, **Tanin**, 14 Nisan: s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (1945b), “Zekeriya Sertel’in Makalesine Cevap”, **Tanin**, 1 Temmuz: s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (1945c), “Boğazlar Meselesinde Akla Getirilmeyen Mefhumlar”, **Tanin**, 14 Temmuz: s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (1945d), “Potsdam’da Boğazlar Meselesi”, **Tanin**, 3 Ağustos: s. 1.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (1945e), “Molotov Muvaffakiyetten Muvaffakiyete Doğru Gidiyor”, **Tanin**, 6 Ekim: s. 1.
- YERASİMOS, Stefanos (2000), **Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923**, İstanbul: Boyut Kitapları.